

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL'IN HAŞMET GÜLKOKAN HİKÂYESİNDE NEZAKET STRATEJİLERİ

Serdar KARAĞLU*

Öz

Bireyler kendini ifade etme veya bilgi edinme / aktarma amacıyla diğer bireylerle iletişim kurma ihtiyacı hisseder. İletişimin bir parçası olarak da nezaket ortaya çıkar. Elbette her toplumun kendine özgü nezaket anlayışından bahsedilebilir. Ancak evrensel bir olgu olarak nezaket anlayışında farklı kültürlerde kesişmeler hatta örtüşmeler olduğunu görmek de mümkündür. Nezaketin evrenselliğini savlayan Brown ve Levinson (1987) “yüz” olgusu temelinde geliştirdikleri stratejileri yüz tehdit eden eylemin derecesine göre “yumuşatmadan, açıkça dile getirmek”, “olumlu nezaket”, “olumsuz nezaket”, “kayıt dışı” ve “yüz tehdit eden eylemi dile getirmemek” olmak üzere beş başlık altında sıralamışlardır. Brown ve Levinson tarafından geliştirilen nezaket stratejileri sözlü dilde incelendiği gibi karşılıklı konuşmaların sıklıkla yer aldığı tiyatro, hikâye vb. edebi eserlerde de incelenebilmektedir.

Bu çalışmada, Memduh Şevket Esendal'ın *Mendil Altında* hikâye kitabındaki “Haşmet Gülokkan” hikâyesi Brown ve Levinson'ın nezaket stratejileri temelinde çözümlenecektir. Çözümleme alanını ise kendisi ve çevresince “kibar” olarak nitelendirilen hikâyenin ana karakteri Haşmet Gülokkan ve muhataplarının karşılıklı söylemleri oluşturmaktadır. *Haşmet Gülokkan* iş çıkışı eve dönüncüye kadar tanıdıkla, tanımadıkla, esnafla, komşularıyla ve ailesiyle iletişim kurmaktadır. Haşmet Gülokkan ve muhataplarının konuşmalarında sergilediği işbirlikçi ya da çatışmacı tavırları, olumlu nezaket ve olumsuz nezaket açısından betimsel araştırma yöntemi kullanılarak incelenecektir.

Çalışma, Haşmet Gülokkan ve muhatapların karşılıklı söylemleri ile sınırlıdır. Haşmet Gülokkan'ın muhataplarına / kendisine dair duygu ve düşüncelerini dile getirdiği monologlar çalışma kapsamında değildir.

Çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

1. Nezaket kuramı bağlamında Brown ve Levinson'ın sunduğu nezaket stratejileri *Haşmet Gülokkan* adlı hikâyeden hareketle örneklendirilebilir mi?
2. Birinci sorunun cevabı “evet” ise Brown ve Levinson'ın evrenselliğini savladığı nezaket kuramı iletişim hâlindeki Türk bireyler için de geçerli midir?

Elde edilen bulgular doğrultusunda incelediğimiz hikâyenin ana karakteri *Haşmet Gülokkan* örneklemeden anlaşıldığı üzere farklı kültürlerin nezaket olgusunda birebir olmasa bile kesişmelerin ya da örtüşmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu da Brown ve Levinson tarafından geliştirilen nezaket stratejilerinin Türk bireyler tarafından da kullanıldığını göstermekte ve nezaketin “evrensel bir olgu” olduğu savını desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, iletişim, nezaket, olumlu nezaket, olumsuz nezaket.

POLITENESS STRATEGIES IN MEMDUH ŞEVKET ESENDAL'S STORY OF HAŞMET GÜLKOKAN

Abstract

Individuals feel the need to communicate with other individuals for the purpose of expressing themselves or obtaining / transferring information. Politeness also emerges as a part of communication. Of course, it can be mentioned that every society has its own understanding of politeness. However, it is also possible to see that there are intersections and even overlaps in different cultures in the understanding of politeness as a universal phenomenon. Brown and Levinson (1987) listed the strategies they developed on the basis of the "face" phenomenon under five headings

* Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Afyonkarahisar/ Türkiye, serdarkoglu26@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8506-0082

---

according to the degree of the act threatening the face: "without redressive action, baldly", "positive politeness", "negative politeness", "off record" and "do not face threaten act". Politeness strategies developed by Brown and Levinson are examined in oral language, as well as in theater, story, etc. where mutual conversations often take place can also be studied in literary works.

In this study, the story "Haşmet Gülkokan" in Memduh Şevket Esendal's story book *Mendil Altında* will be analyzed on the basis of the kindness strategies of Brown and Levinson. The area of analysis consists of the reciprocal discourses of Haşmet Gülkokan and his addressees, the main character of the story, which is described as "polite" by him and other peoples. Until Haşmet Gülkokan returns home after work, he communicates with familiars, unfamiliar, shopkeepers, neighbors and family. Conventional or confrontational attitudes of Haşmet Gülkokan and his interlocutors will be examined in terms of positive politeness and negative politeness by using descriptive research method.

The study is limited to the mutual discourses of Haşmet Gülkokan and the addressees. The monologues in which Haşmet Gülkokan expresses his feelings and thoughts about his addressees / himself are not within the study.

The research questions of the study are as follows:

1. Can the politeness strategies presented by Brown and Levinson be exemplified in the context of the politeness theory, based on the story Haşmet Gülkokan?
2. If the answer to the first question is "yes", does the theory of politeness, which Brown and Levinson claim to be universal, also apply to Turkish individuals in communication?

As it is understood from the sample of Haşmet Gülkokan, the main character of the story we examined in line with the findings obtained, it is striking that there are intersections or overlaps in the politeness phenomenon of different cultures, even if not one-to-one. This shows that the politeness strategies developed by Brown and Levinson are also used by Turkish individuals and supports the argument that politeness is a "universal phenomenon".

Keywords: Culture, communication, politeness, positive politeness, negative politeness.

Giriş

Bireyler kendini ifade etme veya bilgi edinme / aktarma amacıyla diğer bireylerle iletişim kurma ihtiyacı hisseder. İletişimde muhataba yaklaşım şekli ve ses tonu kişinin konuşucuya karşı takınacağı olumlu veya olumsuz tavrın belirlenmesi bakımından iletişimin temel yapısını oluşturur. Bu bireylerin birbirlerine yönelttiği her sözce bir diğerini onurlandırıcı / hoşnut edici veya kırıcı / mahcup edici surette ve uzlaşımçı veya çatışmacı boyutta olabilir. Karşıdaki kişiyi kırıcı / mahcup edici durumlarda konuşucu muhatabının durumunu dikkate almadan doğrudan ifadelerini oluşturabileceği gibi muhatabının kırılacağı / mahcup olacağı ihtimaline karşı ifadelerini yumuşatarak da oluşturabilir ya da “her doğru her yerde söylenmez” düşüncesiyle söz eylemde bulunmayabilir (Brown ve Levinson, 1987).

Her ne kadar Türk toplumunda bireyler kendi çıkarlarından çok mensup oldukları topluluğun çıkarını gözetse de (Zeyrek, 2001: 44) sadece bireyi ilgilendiren / etkileyen durumlarda "yalımını aşağı vermemek, burnundan kıl aldırılmamak, kendini ağırdan satmak" gibi ifadelerden de anlaşıldığı üzere kendi çıkarlarını (yüzünü) gözetmesi söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte “gönül yapmak, gönlünü almak, gönlünü hoş etmek, hatır gütmek, +{nXn} hatır(ı) (için)” vb. ifadelerden anlaşılabileceği gibi kendi çıkarından çok muhatabının çıkarını gözetmesi de söz konusu olabilmektedir.

Öte yandan bir durum veya olay karşısında konuşma ya da sessiz kalmanın hoş karşılanması ya da hoş karşılanmaması sosyo-kültürel olgulara göre değişmektedir. Türk kültüründe iletişimde sessiz kalma her zaman yüz tehdit eden eylemlere yönelik değildir (Zeyrek, 2001: 53-55). Ancak bazen yüz tehdit eden eylemlere yönelik de olabilmektedir. İletişim esnasında sessiz kalan birey bunu her ne kadar yüz tehdit eden eylemde bulunmamak amacıyla yapsa da bu durum muhatabı tarafından hoş karşılanmayabilir. Zeyrek'in (2001: 55) ifadesiyle “ne zaman susacağını bilmek, olayı şekillendiren sosyo-kültürel faktörlerin anlaşılmasını gerektiren bireyin iletişimsel yeterliliğinin bir parçası olmalıdır.”

Bu duruma örnek olarak da çalışmada ele alınacak olan Haşmet Gülokkan (=HG) ve kalfa arasında geçen pazarlıkta, kalfanın sessiz kalması dahası başka bir müşteriyle ilgilenmesi verilebilir. Türk kültüründe, bu tutum hoş karşılanmayan bir davranıştır:

(...)

HG- *Ha şöyle! Üstelik bir salataya, evin dört direkte bir direğini istiyorsunuz. Sen şimdi yuvarlak hesap yapıyor musun, yoksa ben gideyim mi?*

Kalfa dinlemez, başka bir müşteriye bakar. Haşmet de yürür. Bir yandan da söylenir.

HG- *Ulan Haşmet, yoksulluk maskaralık bee! Herif yüzüne bile bakmıyor. Kör olsun Necibe Kadın'ın tavukları. Ben salata mı alırdım! Komşu hatırı. Biraz ekşiçe söylesem, bizim bayan darılır.* (MŞE-HG: 75)

Zeyrek'in (2001) ifadesiyle Türk toplumu grup içi üyeliği önceleyen bir kültürel anlayışa sahiptir. Bu durum HG'nin yukarıdaki “komşu hatırı”, “bizim bayan” ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Brown ve Levinson'ın (1987) nezaket yaklaşımını her ne kadar birebir uygulamak mümkün olmasa da araştırmacıların belirttiği nezaket stratejilerini iletişim kuran Türk bireylerin birey dil kullanımlarında görmek mümkündür. Bu bağlamda, çalışmamızda evrensel bir fenomen olan nezaket kavramı (Huang, 2007: 119) Memduh Şevket Esendal'ın *Mendil Altında* hikâye kitabındaki “Haşmet Gülokkan” hikâyesinden hareketle ele alınacaktır (=MŞE-HG). Hikâyenin ana karakteri olan Haşmet Gülokkan hem çevresi hem de kendisi tarafından “kibar” olarak nitelendirilen bir kişidir:

Bay Haktartar- (...) *Bizim müşterimiz kibar müşteri.*

HG- *Elmasım bu kibar müşteriler içinde ben de var mıyım?*

Bay Haktartar- *Varsın ya! Bugüne bugün sen de bir masa başında oturuyorsun. Sana da Devletten bir iş vermişler. İstersen herifleri karşına diker, iki gün oynatarsın.*

HG- *Doğru şekerim. Biraz paramız katça ama, kibarlığımız var ya!*

(...)

HG- (...) *Kibarlık mibarlık dedin de beni şaşırttın. Bizim kibarlığımıza söz yok ama, veresiye deyince dayanamam. (...)* (MŞE-HG: 81)

HG- *Ah, nasıl anlatayım sayın Bayan. Behice iyi kadındır, hoş kadındır, gel gelelim pokere oturup da beş kâğıtçığını aldın mı, yaşta kalmış kavaf pabucu gibi yayılıverir. Bu bakımdan daha modern olamadı. Başı tutar, siniri tutar, dört beş gün de hasta yatar. Ben ondan daha kibar yapıyıyım. Yüreğim sızlasa da sarhoşluğa vurur, belli etmem.* (MŞE-HG:83-84)

Çalışmada, öncelikle birinci bölümde kavramsal çerçeve verilecektir. İkinci bölümde çalışma soruları ve çalışmanın yöntemi, üçüncü bölümde ise sınırlılıklar belirtilecektir. Daha sonra dördüncü bölümde, HG ve muhataplarının kullandığı nezaket stratejileri Brown ve Levinson'ın yaklaşımı doğrultusunda ele alınıp örneklendirilecektir. Sonuç bölümünde çalışma sorularının yanıtları verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Nezaket kavramının dört temel yaklaşımı bulunmaktadır (Fraser, 1990: 220; Huang, 2007: 116): sosyal norm bakış açısı (social-norm view), konuşma ilkeleri bakış açısı (conversational-maxim view), yüz koruma bakış açısı (face-saving view), konuşma anlaşması bakış açısı (conversational-contract view).

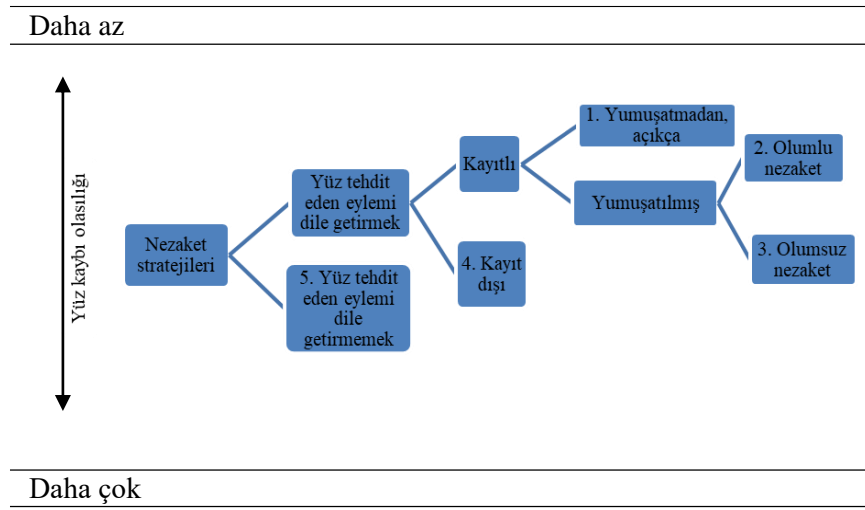
Brown ve Levinson (1987: 56-59), nezaket açısından toplumsal türden evrensel ilkeler belirleyerek etkileşimde kültürel görecelik görüşünü çürütmek istemiştir. Araştırmacılar İngilizce, Maya dili olan Tzeltal ve Güney Hindistan Tamil dili olmak üzere genel olarak üç dildeki doğal dil konuşucularından elde ettikleri verilerle iletişimdeki evrenselliğin geçerliliğini öne sürmüşlerdir. Bunun için de “akla uygunluk” (rationality) ve “yüz” (face) özelliklerine sahip ve doğal bir dilin bilinçli olarak akıcı konuşurundan oluşan (konuşucu ve muhatap) “model kişi” tasarlamışlardır. “Akla uygunluk” ile konuşucu ve muhatapın akıl yürütme melekesine sahip olması, “yüz” ile ise konuşucu ve muhatapın engellenmeme ve onaylanma beklentileri kast edilmektedir.

Brown ve Levinson (1987: 61), yüzü duygusal olarak kazanılan ve kaybedilebilen, korunabilen veya geliştirilebilen ve etkileşimde sürekli olarak gözetilmesi gereken bir olgu olarak görür. Başka bir ifadeyle yüz, konuşucu ve muhatapın kendisi açısından istediği kamusal öz imajdır. “Olumlu yüz” ve “olumsuz yüz” olmak üzere iki çeşittir:

Olumsuz yüz: “Özerkliğe, hareket alanlarına ve dikkatinin başka yöne çekilmemesine dair temel istektir”. Başka bir ifadeyle dayatmadan kaçınma ve hareket özgürlüğüdür (Brown ve Levinson, 1987: 61).

Olumlu yüz: “Etkileşimde bulunanlar tarafından talep edilen olumlu tutarlı öz imaj veya kişiliktir.” Araştırmacılar, öz imajın takdir edilme ve onaylanma arzusunu içerdiğini belirtmiştir (Brown ve Levinson, 1987: 61).

Her ne kadar muhataplar yüzün korunmasına dair işbirliği yapsalar da bazı eylemler doğası gereği yüz tehdit edicidir (Brown ve Levinson, 1987: 65). Muhatapın yüzünü tehdit eden eylemlere dönük olarak konuşucu çeşitli stratejiler geliştirir. Brown ve Levinson (1987), beş grupta topladığı stratejilerin yüz tehdit eden eylemin derecesine göre farklılık gösterdiğini yani yüz tehdit edici unsur arttıkça aşağıda numaralandırılan bir üst kademedeki stratejiyi konuşucunun geliştirdiğini söylemiştir.

Tablo 1. (Brown ve Levinson, 1987) strateji seçimini belirleyen koşullar

i. Yüz tehdit eden eylemi dile getirmek: Herhangi bir durum karşısında yüz tehdit eden eylemi dile getirmek, yani konuşmak. Kayıtlı ve kayıt dışı olmak üzere iki çeşittir:

a) Kayıtlı (on record): Konuşucunun herhangi bir eylemi yapmadaki niyeti açık ve muhataplarca anlaşılır ise konuşucu bu eylemiyle kayda girer. Doğrudan ve yumuşatılmış olarak gerçekleştirilebilir:

[1] **1. Yumuşatmadan, açıkça (without redressive action, baldly):** Bir eylemi yumuşatmadan, doğrudan, açık ve net yapmaktır.

2. Yumuşatılmış (with redressive action): Muhatabın yüzüne saygı gösterme ve yüz tehdit eden eylemin olası zararını önleme, azaltma çabasıdır. Olumlu ve olumsuz nezaket olmak üzere iki çeşittir:

[2] **2a) Olumlu nezaket (positive politeness):** Muhatabın olumlu yüzüne, öz imajına yöneliktir. Konuşucunun istekleri muhatabın istekleridir. Konuşucu muhataba aynı grup üyesi gibi samimi davranır. Muhatabın beklentilerinin / isteklerinin neler olduğunun konuşucu tarafından bilindiği ve güvence altına alındığı sezdirilir. Böylelikle yüz tehdit eden eylemlerin art niyetli olmadığı anlaşılır.

[3] **2b) Olumsuz nezaket (negative politeness):** Muhatabın olumsuz yüzüne yönelik muhatabın hareket alanına ve öz imajına saygı duyulduğu, hareket alanına müdahale edilmeyeceği ya da en az düzeyde müdahale edileceği güvencesini veren kaçınma temelli nezaket stratejisidir. Konuşucu muhatabın olumsuz yüz isteklerini bilir.

[4] **b) Kayıt dışı (off record):** Konuşucunun herhangi bir eylemi gerçekleştirmedeki niyeti muhataplarca açık değilse ya da birden fazla niyet gözetilebiliyorsa ve konuşucu için bir kaçış yolu varsa konuşucunun bu tutumu kayıt dışıdır.

ii. Yüz tehdit eden eylemi dile getirmemek: Herhangi bir durum karşısında yüz tehdit eden eylemi dile getirmemek, yani susmak. (Brown ve Levinson, 1987: 68-71).

Brown ve Levinson (1987), muhataplar arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkinin ve belirli bir kültürdeki uygulamaların sıralamasının, yani ritüellerin yüzü etkileyen bir etken olduğunu belirtmiştir. Bir sözcüyü yüz olgusu bağlamında irdelerken öncelikle iletişim hâlinde olan bireylerin sosyo-kültürel yapıları, statüleri, aralarındaki ilişki vb. faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bir birey farklı ortam ve bağlamlarda farklı “yüz(ler)e” sahip olabilir. (Kansu-Yetkiner, 2008: 33). Tıpkı HG'nin eş, baba, memur, komşu, arkadaş, müşteri vb. yüzlere sahip olması gibi.

2. Yöntem

Brown ve Levinson (1987), bireylerin iletişimde sergiledikleri nezaket stratejilerinin evrenselliğini savlar. Araştırmacılara göre nezakette temel olgular aynıdır. Bundan hareketle bu çalışmada Türk kültüründeki nezaket olgusu “Haşmet Gülkokan” adlı hikâye çerçevesinde ele alınacaktır. Hikâyenin ana kahramanı *Haşmet Gülkokan* bir memurdur. Esenal’ın ifadesiyle “yaşamından rastgele bir yaprağı” (MŞE-HG: 87) sunulan *Haşmet Gülkokan*’ın iş çıkışı eve dönünceye kadar tanıdıkla, tanımadıkla, esnaf, komşularıyla ve ailesiyle olan konuşmalarında sergilediği işbirlikçi ya da çatışmacı tavırları, Brown ve Levinson’ın (1987) yüz olgusu bağlamında geliştirdikleri nezaket kuramı temelinde betimsel araştırma yöntemi kullanılarak incelenecektir.

Çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

1. Nezaket kuramı bağlamında Brown ve Levinson’ın sunduğu nezaket stratejileri “Haşmet Gülkokan” adlı hikâyeden hareketle örneklendirilebilir mi?

2. Birinci sorunun cevabı “evet” ise Brown ve Levinson’ın evrenselliğini savladığı nezaket kuramı iletişim hâlindeki Türk bireyler için de geçerli midir?

3. Sınırlılıklar

Çalışma, HG’nin muhataplarına ve muhatapların HG’ye yönelik karşılıklı söylemleri ile sınırlıdır. HG’nin muhataplarına / kendisine dair duygu ve düşüncelerini dile getirdiği monologlar çalışma kapsamında değildir. Çalışma kapsamında olan söylemler olumlu nezaket ve olumsuz nezaket açısından incelenecektir.

4. Bulgular

HG, iş çıkışı eve varıncaya kadar farklı bağlamlarda muhataplarıyla (tanıdığı, tanımadığı, esnaf, arkadaşı, komşusu, eşi ve çocukları) iletişim kurmaktadır. HG’nin ve muhataplarının bu bağlamlardaki konuşmalarında karşılıklı sergiledikleri nezaket stratejileri Brown ve Levinson’ın (1987) geliştirdiği kuram doğrultusunda aşağıdaki gibidir:

4.1. Olumlu Nezaket

4.1.1. Muhatap ile İlgilenmek ve Farkındalıkta Bulunmak

Muhatabın gereksinimlerine veya muhataptaki değişikliklere yönelik konuşucunun dikkati olumlu nezaket olarak değerlendirilir (Brown ve Levinson, 1987: 103-104). İncelenen hikâyede, HG’nin balık alma isteği olmamasına rağmen balıkçıdaki çavalyelerin yürürken boş olduğunu fark edip balıkçıyla sohbet etmesi ve sohbetin ardından söyleminin *yârenlik olsun* diye olduğunu belirtmesi *olumlu nezaket* olarak değerlendirilebilir:

HG- *İhsan Bey gülüm, çavelyaları boşaltmışsın.*

İhsan Bey- *Çıkmıyor, Haşmet Bey. Dere balığı var, almaz mısın?*

HG- *Yayın kafasından çorba, oooh! Bayılırım! Bilen olmalı da, pişirmeli de, Haşmet de yemeli de sen de karşısına geçip seyretmelisin. Bak ne şeker olur. Yengen bu işlerden çakmaz. Bize kaba balık ister. Palamuttur, toriktir, sivridir, altıparmaktadır. Tavasını yapar, bolca limonu basınca, biraz da tahin helvası aldın mı, mis! O mübarekler de şimdi çıkmaz oldu. Benim sormam da hani yârenlik olsun, anlarsın ya! Hadi, hoşça kal bakalım.* (MŞE-HG: 75)

4.1.2. Muhataba Olan İlgii Yoğunlaştırmak

Muhatabın isteklerinin paylaşıldığını göstermenin bir yolu da muhataba olan ilgiyi artırmaktır (Brown ve Levinson, 1987: 106). HG’ye yolda karşılaştığı tanıdığı bir arkadaşının *Doktor Vasfi Bey*’in evini sorması üzerine aralarında şu konuşma geçer:

HG- *Vay gülüm, nereden bu geliş?*

Tanıdık bir arkadaşı- *Haşmet Bey, sen Doktor Vasfi Bey’in evini biliyor musun?*

HG- *Hangi Vasfı Bey, gülüm? Ne var, hastan mı var?*

Tanıdık bir arkadaşı- *Hastam yok. Sen evi biliyor musun?*

HG- *Bilirim. Şurada Tezgâhçılar'da bir apartmanı vardır.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Gel şu evi bana göster.*

HG- *Gülüm, ben ufak tefek alacağım.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bırak şimdi ufak tefeği...*

Haşmet Güllökan sürüklenir. Hem gider, hem de konuşurlar. Haşmet sorar:

HG- *Anlat bakayım işin nedir, şekerim?*

Tanıdık arkadaşı- *Ödünç para isteyeceğim; Haşmet Bey.*

HG- *Huumm! Önemli bir konu! E, isteyeceksin, o da verecek mi?* (MŞE-HG: 76)

HG, *Doktor Vasfı Bey*'in evini bildiği hâlde evin yerini doğrudan söylemeyip arkadaşının hastası olup olmadığını sorması arkadaşına olan ilgisini göstermektedir. İşinin olmasına rağmen arkadaşına evi göstermek için eşlik etmesi, hastası yoksa *Doktor Vasfı Bey* ile işinin ne olduğunu sorması ve aldığı cevap karşısında verdiği tepki muhataba yönelik ilgiyi artırdığı için *olumlu nezaket* olarak değerlendirilebilir.

HG ve mahallesinde gördüğü Bay Sabri arasında aşağıdaki konuşma geçer:

HG- *Akşamlar aydın Bay Sabri, dedi. Unu getirdiler mi, unu?*

Bay Sabri- *Getirmediler Haşmet Bey.*

HG- *Getirirlerse beni unutma. Çocuğun bacağı nasıl oldu?*

Bay Sabri- *İyidir, kapanyor.*

HG- *Ben sana demedim mi? Kapansın bakalım.* (MŞE-HG: 85)

HG ve Bay Sabri arasında geçen konuşmadan anlaşıldığı üzere artbilgi olarak paylaştıkları çocuğun durumunu HG'nin sorması muhataba olan ilgiyi göstermektedir. Türk kültüründe tanıdık bir kişinin - özellikle sağlık, ekonomik durum vb. hakkında- olumsuz durumuna dair bilgi sahibi olup bu duruma ilişkin herhangi beyanatta bulunmamak muhatabı incitici bir davranış olarak değerlendirilir. Bu gibi hususlara ilişkin beyanatta bulunmak ise muhataba olan ilgiyi gösterir.

4.1.3. Grup İçi Kimlik İşaretleyicileri Kullanmak

Brown ve Levinson (1987: 107), konuşucunun iletişimde grup içi seslenme yapılarını, dil, lehçe / ağız, jargon, argo, eksiltme ve kısaltma kullanarak muhatabına olumlu nezakette bulunabileceğini belirtmiştir.

4.1.3.1. Olumlu Nezaket Bildiren Seslenmeler, Ünlemler ve İfadeler / Gönderimler

Konuşucu ve muhatap arasındaki iletişimde seslenmeler, ünlemler ve gönderimler önem arz eder. Seslenme ve ünlemlerin edimsel açıdan nezaketle ilişkili olduğu (Doğru, 2018: 138) gibi üçüncü kişiye yönelik ifadeler / gönderimler de nezaketle ilişkilidir (Leech, 1983: 131-132; Brown ve Levinson, 1987: 180-181). Öyle ki Türk kültüründe seslenme tarzının oluşumunda Brown ve Levinson'ın (1987) asimetric ve simetric ilişki olarak betimlediği sırasıyla güç ve sosyal mesafe açısından seslenme tarzı değişmektedir. Muhatapların akraba, akran, arkadaş, hemşeri, hoca - öğrenci vb. sosyal ilişki düzeylerinin yanı sıra cinsiyet, yaş gibi hususları da tercih edilen seslenme tarzını etkilemektedir (Zeyrek, 2001; Yoldaşev, 2012; Utku ve Çetin Köroğlu, 2020).

Zeyrek (2001: 60-61), Fransızca, Almanca, Yunanca, Tamil dili vb. dillerde olduğu gibi Türkçede de *sen / siz* dili kullanımı bakımından bir fark olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, *siz*'in saygı / mesafe kodladığını ve bir durum / güç farkı belirttiğini, *sen*'in ise resmi olmayan bağlamlarda kullanılıp grup içi üyeliği kodladığını belirtmiştir. Araştırmacıya göre *siz* saygı seslenmeleri ve ifadelerinin kullanıldığı bağlamlarda *sen* ise akrabalık terimleri gibi dayanışmayı güçlendiren seslenmelerle karşımıza çıkabilir.

HG ve muhatapları arasındaki seslenme tarzları da bu hususlar doğrultusunda çeşitlilik arz etmektedir. HG'nin muhataplarına *gülüm, a şekerim, İhsan Bey, aman gülüm, vay gülüm, şekerim, aman şekerim, günaydın eskici başı, tosunun, aslanım, aman eskici başı, hay tosunum, toramanım, Bay Haktartar, aman gülüm, elmasım, aman, aman sayın Bayan, sayın Bayan, Bay Sabri, Fatma Hala, Tahsin'ciğim, vay sayın bayan, sayın eşim* biçiminde seslendiği görülmektedir. Bunlardan *gülüm, a şekerim, aman gülüm, vay gülüm, şekerim, aman şekerim, tosunun, aslanım, hay tosunum, toramanım, elmasım, Tahsin'ciğim, sayın eşim* seslenmeleri *olumlu nezaket* göstergesidir.

4.1.3.1.1. Haşmet Gülkökan'ın Muhataplarına Olumlu Nezaket Seslenmeleri

4.1.3.1.1.1. Ad+{(X)m} İyelik Eki Kalıplaşması ile Oluşan Seslenme Sözcüleri

İyelik ekleri eklendiği sözcüğe sahiplik anlamı vererek eklendiği sözcüğün sahibini belirtir. Bu ekler içerisinde, +{(X)m} iyelik ekinin eklendiği sözcükte tamlayıcısının *ben* olması dolayısıyla konuşucunun muhataba karşı samimiyetini, dostluğunu, yakınlığını, uzlaşımını veya duygudaşlığını yansıtan -nezaket stratejisi olan- edimsel yön bulunmaktadır. Bu edimsel anlam seslenme sözcüklerinde kendini hissettirmektedir (Yoldaşev, 2012: 443-444). İncelediğimiz eserde HG'nin muhataplarına karşı *ad +{(X)m} iyelik eki* biçiminde kullandığı olumlu nezaket seslenmeleri şu şekildedir: *gülüm, şekerim, tosunun, aslanım, toramanım, elmasım*.

i. gülüm

+{(X)m} 1. tekil kişi iyelik ekinin *gül* sözcüğüne eklenip kalıplaşması ile oluşmuştur. *Gül* tabanı ve +{(X)m} iyelik ekinden oluşan sözcük *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te (=MBTS) "Sevgi ifade eden bir hitap sözü." olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 443). Günlük dildeki gözlemlerimizden hareketle sözcüğün özellikle iki muhatap için kullanıldığı söylenebilir: "1. Sevgiliye karşı sevgi / iltifat bildiren bir söz. 2. Bir kişinin kendisinden küçüklere karşı beslediği sevgiyi bildiren bir söz." HG, *gülüm* sözcüğünü tanıdığı / tanımadığı muhataplarına karşı sıklıkla kullanarak *olumlu nezaket* örneği sergilemektedir:

Sakatatçıya:

HG- *Gülüm, bizim ciğer?* (MŞE-HG: 74)

Kalfaya:

HG - *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?* (MŞE-HG: 75)

Tanıdık bir arkadaşına:

HG- *Bilmem gülüm.* (MŞE-HG: 76)

Bir arkadaşına:

HG- *Gidelim gülüm.* (MŞE-HG: 77)

Eskiciye:

HG- *Gülüm, can sana kurban...* (MŞE-HG: 80)

Bay Haktartar'a:

HG- *Eksik olma gülüm, almış kadar oldum.* (MŞE-HG: 81)

Yabancı bir kişiye:

HG- *Ne adresi gülüm?* (MŞE-HG: 82)

Tanıdık bir kadına:

HG- *Gülüm bu yoklukta düşün, kulunuz kesenin ağzını açtı ama, içi boş çıktı. (...) Neyse gülüm, sizi de ayakta kodum. (...)* (MŞE-HG: 84)

Komşusu ve arkadaşı Tahsin'in karısına:

HG- *Gülüm*, *Behice söyler de yalan olur mu?* (MŞE-HG: 86)

ii. şekerim

MBTS'de, +{(X)m} 1. tekil kişi iyelik ekinin *şeker* sözcüğüne kalıplaşması ile oluştuğu belirtilen sözcük “Daha çok hanımlar arasında kullanılan teklifsiz bir hitap sözü, tatlım, güzelim.” biçiminde tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 1162). Konuşucunun muhataba karşı ilgisi ve samimiyetinin bir göstergesi olarak kullanılan sözcük *olumlu nezaket* ifadesi taşımaktadır. HG, *şekerim* sözcüğünü tanıdığı / tanımadığı muhataplarına karşı sıklıkla kullanarak *olumlu nezaket* örneği sergilemektedir:

Tanıdık bir arkadaşına:

HG- *Anlat bakayım işin nedir, şekerim?* (MŞE-HG: 76)

Bir arkadaşına:

HG- *Geç kalmaz mıyız, şekerim.* (MŞE-HG: 77)

Bay Haktartar'a:

(...)

HG- *Şekerim bu portakalların hediyesi kaç?* (MŞE-HG: 80)

Yabancı bir kişiye:

(...)

HG- *Ne ortağı şekerim. Benim bildiğim, o bir memur babadır.* (MŞE-HG: 82)

iii. tosunum

1. tekil kişi iyelik ekinin *tosun* sözcüğüne eklenmesi ile oluşmuş bir seslenme sözüdür. MBTS'de *tosun* sözcüğünün ikinci anlamı, *mecaz* etiketiyle “Sağlam yapılı, yiğit, haşarı, kabadayı delikanlı.” biçiminde tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010: 1265). *Tosunum* sözcüğü günlük dilde daha çok “yiğit, güçlü kuvvetli” veya “şişman, tombul, iri kıyım” kişilere sevgi, alay, eleştiri vb. bildiren seslenme sözü olarak kullanılmaktadır. HG, bu sözcüğü sadece eskici ile olan konuşmasında kullanmıştır (bk. iv. aslanım).

iv. aslanım

1. tekil kişi iyelik ekinin *aslan* sözcüğüne eklenip kalıplaşması ile oluşmuş bir seslenme sözüdür. *Türkçe Sözlük*'te (=TS) “gençler delikanlılar için kullanılan bir seslenme sözü” biçiminde tanımlanmıştır (TS, 2011: 168). HG, bu sözcüğü sadece eskici ile olan konuşmasında kullanmıştır:

Eskiciye:

HG- *Doğru tosunum, Allah beni inandırır. Yoksa benim kendi kendime inanacağım yok. Sen iş peşinde koştuğunu söylemesen, ben seni şu sinemaya gitmiş sanacaktım.*

HG- (...) *Ne ise aslanım, Şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim. Şu bizim pabuçlar ne olacak?* (MŞE-HG: 79)

v. elmasım

1. tekil kişi iyelik ekinin *elmas* sözcüğüne eklenip kalıplaşması ile oluşmuş bir seslenme sözüdür. MBTS'de “Övgü ve sevgi taşıyan bir hitap sözü.” olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010: 338). HG, bu sözcüğü sadece Bay Haktartar ile olan konuşmasında kullanmıştır:

Bay Haktartar'a:

HG- *Elmasım bu kibar müşteriler içinde ben de var mıyım?* (MŞE-HG: 81)

4.1.3.1.1.2. Özel Ad +{cXk}+{(X)m} İyelik Eki ile Oluşan Seslenme Sözü

+{cXk} ad ve sıfatlara eklenerek küçültme anlamı veren bir ektir. Bu işlevinin yanı sıra konuşucunun duygusunu (sevgi, merhamet, acıma vb.) muhataba aktarmada ön plana çıkmaktadır. 1. tekil kişi iyelik ekiyle kullanımı daha yaygındır (Demirbaş, 2017: 14). Zeyrek (2001: 51-52) Yunanca vb. dillerdeki küçültücüler gibi Türkçede de +{cXk} ekinin aşinalık, resmi olmama ve sevecenlik ifade ettiğini belirtmiştir. HG, yalnızca *Tahsin'ciğim* sözcüğünde bu yapıyı kullanmıştır:

Tahsin'e

HG- *Vay gülüm, sen orada mıydın? Bülbülü an, kafesi yanına koy, derler, Tahsin'ciğim ben senin ne günahı alınacak sarhoş herif olduğunu bilmez miyim?* (MŞE-HG: 85-86)

HG, yüz tehdit eden eyleme karşı *vay gülüm, Bülbülü an, kafesi yanına koy* gibi yüz kurtarıcı eylemlerine ek olarak *Tahsin'ciğim* sözcüğüyle de *olumlu nezaket* göstermekte ve sözcesindeki yüz tehdit eden eylemi yumuşatmaktadır.

4.1.3.1.1.3 Ünlem + Ad+{(X)m} İyelik Eki ile Oluşan Seslenme Sözlere

i. a şekerim

Şekerim seslenme sözcüğünün *a* ünlemiyle birlikte kullanımı da söz konusudur. TS'de *ünlem* olarak etiketlenen *a* için "Şaşırma, hatırlama, sevinme, acıma, üzüme, kızma vb. duyguların anlatımına güç kazandıran söz." (TS, 2011: 1) tanımlaması yapılmıştır. HG, sakatatçıya sitem etmek için söylemeyi düşündüğü sözcesinde *a şekerim* seslenme öbeğini kullanır. Bu öbekteki *a* ünlemi, söylemdeki yüz tehdit eden eylemleri vurgulayan bir işlev taşıırken *şekerim*, söylemin bir nebze de olsa yumuşatılmasını sağlayan yüz kurtarıcı özellik taşımaktadır:

Sakatatçıya:

HG- *Ne? Hazır mı? Hay ömrüne bereket. Hangi dağda kurtlar öldü! Bense atlatacağın diye, biraz küfür hazırlamıştım. "On gün oldu, parasını verdik, nöbetini bekledik, gene de ciğeri alamadık. Dağ mahallesinin karılarından da aşağı olduk. Bu ne yüzüzlüktür, ne kepâzeliktir, a şekerim!.." diyecektim.* (MŞE-HG: 74)

ii. aman gülüm

MBTS'de *aman* sözcüğü *ünlem* olarak etiketlenerek on bir farklı anlam verilmiştir. Bunlardan ikinci anlam "Usanç, bıkkınlık.", üçüncü anlam "Hayret, şaşkınlık." biçiminde açıklanmıştır (Ayverdi, 2010: 50). *Aman* ünlemiyle *gülüm* seslenme sözcüğünü eşdizimli olarak kullanarak kalfaya seslenen HG, *aman* ile şaşkınlığını yansıtır salata fiyatının yüksek olmasına dikkat çekerken *gülüm* ile muhatabına olan samimiyetini yansıtmaktadır:

Kalfaya:

HG- *Aman gülüm, bu ne hesap! Kuyumcu musun? Yeşil salata alıyoruz. Bu kadar ince hesap olur mu? Bu mübarek ottur.* (MŞE-HG: 75)

HG, Bay Haktartar'a portakalların fiyatını sorması sonucu Bay Haktartar'la aralarında geçen konuşmada, Bay Haktartar fiyatı doğrudan söylemez. Dolaylı yoldan "sorma, al" der. Bunun üzerine HG, *aman* ile bıkkınlığını ifade edip *gülüm* seslenme sözcüğüyle söylemini yumuşatmıştır:

HG- *Şekerim bu portakalların hediyesi kaç?*

Bay Haktartar- *Halis Dört yol'dur, Haşmet Bey. Korkma al!... Son turfanda. Bir daha geleceği de yok.*

HG- *Parasını da sormayım mı?*

Bay Haktartar- *Haşmet Bey, şuradan Hal'e kadar bir zahmet et; bak kaç veriyorlarsa, iki kuruş aşağısına ben vereyim.*

HG- *Aman gülüm bayılacağım, portakal almanın kestirme yolu bu mu? Böyle kurumuş portakal Hal'de ne gezer?* (MŞE-HG: 80-81)

iii. aman şekerim

HG'ye bir arkadaşı, ülkenin savaşa girip girmeyeceğini sorar: Bunun üzerine HG, *şekerim* sözcüğüyle eşdizimli kullandığı *aman* ünlemiyle şaşkınlığını, *şekerim* seslenme sözcüğüyle de muhatabına karşı olan samimiyetini yansıtmaktadır.

Bir arkadaşına:

HG- *Aman şekerim, dedi, bunu benden mi sorarlar.* (MŞE-HG: 78)

iv. hadi toramanım

MBTS'de *haydi* - *hadi* sözcüğü *ünlem* olarak etiketlenerek dört farklı anlam verilmiştir. Sözcüğün ikinci anlamı “Kabul, tasdik veya hoş görme anlamında kullanılır; eh, pekâlâ.” ve dördüncü anlamı ise “Karşısındakinin hafife alındığını, küçümsendiğini anlatmak için kullanılır.” biçiminde verilmiştir. *Toramanım* ise 1. tekil kişi iyelik ekinin *toraman* sözcüğüne eklenmesi ile oluşmuş bir seslenme sözüdür. MBTS'de *toraman* “İri yapılı, genç irisi.” olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010: 488, 1264). Günlük dilde *toramanım* sözcüğü “iri yapılı” kişilere karşı onurlandırma, alay etme vb. anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. HG, bu sözcüğü sadece eskici ile olan konuşmasında kullanmıştır:

Eskiciye:

HG- *Hay tosunum!... Baylırım senin gibisine. Hadi toramanım, seni ismarladım Tanrı'nın birliğine! Sen perşembenin ne kadar tez geldiğini daha bilmezsin!* (MŞE-HG: 80)

v. hay tosunum

TS'de ünlem olarak etiketlenen *hay* sözcüğünün birinci anlamı “İyi dilek, azarlama, şaşma ve sevinç bildirmede kullanılan bir söz.” ikinci anlamı “Ey.” biçiminde verilmiştir (TS, 2011: 1067). *Tosunum* seslenme sözcüğüyle eşdizimli kullanılan *hay* ünlemi HG'nin şaşkınlığını gösterirken *tosunum* seslenme sözcüğü ise düşünüp taşınmadan karar veren muhatabının yüzünü korumak adına kullandığı bir yüz kurtarıcı eylemdir. *Hay tosunum!...* sözcüğüyle HG, *olumlu nezaket* sergilemektedir (bk. iv. hadi toramanım).

vi. vay gülüm

HG *vay* ünlemi ile *gülüm* seslenme sözcüğünü eşdizimli kullanarak muhatabına karşı olan ilgi, samimiyet ve sevgisini ön plana çıkarmıştır. HG bu yapıyı, tesadüfen karşılaştığı arkadaşlarına ve bir söylemde orada olduğunu sonradan anladığı Tahsin'e seslenişinde *olumlu nezaket* ifadesi olarak kullanmıştır:

Tanıdık bir arkadaşına:

HG- *Vay gülüm, nereden bu geliş?* (MŞE-HG: 76)

Bir arkadaşına:

HG- *Vay gülüm, ters gidiyorsun, evin yolunu şaşırmışsın.* (MŞE-HG: 77)

Tahsin'e:

HG- *Vay gülüm, sen orada mıydın?* (MŞE-HG: 85)

4.1.3.1.1.4. Ünlem + Sıfat + Akrabalık Adı +{(X)m} İyelik Eki ile Oluşan Seslenme Sözü

i. aman sayın eşim

Tahsin ve Tahsin'in karısıyla konuşmaları sırasında, HG evden çıkıp yanlarına gelen kendi karısına şu şekilde seslenir:

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklüklerinden tanırım; iyidirler hoşurlar ama, pek iftiracıdırlar.* (MŞE-HG: 86)

HG *aman* ünlemiyle karısına uyarıda bulunup *sayın eşim* seslenişiyle de *olumlu nezakette* bulunmaktadır. Her ne kadar *sayın* sözcüğü muhataba yönelik mesafe / saygı bildirse de ve “olumlu nezaket öğeleriyle birlikte kullanımına direnmiş” ise de bu tür bağlamlar için geliştirilen *değerli* sözcüğü (Zeyrek, 2001: 61) gibi yarı resmî bağlamlarda kullanımı söz konusu olabilmektedir.

4.1.3.1.1.5. Kişi Adı + Unvan + Ad + {(X)m} İyelik Eki ile Oluşan Seslenme Sözü

Zeyrek (2001: 60-61), kırsal kesimden şehirlere göçlerle birlikte konuşucunun hem resmî hem de gayiresmî (kırsal kesime özgü grup içi konuşma biçimleri) seslenme yapılarını birlikte kullanması sonucu resmîlik ve gayiresmîlik arasındaki ayrımın bulanıklaştığını ve buna bağlı olarak resmî ya da gayiresmî olmayan yarı resmî bağlamlara uygun hibrit seslenme biçimlerinin oluştuğunu belirtmiştir. HG'nin muhatabına (İhsan Bey'e) seslenişinde bu tür bir yapı kullandığı görülmektedir.

i. *İhsan Bey gülüm*

MBTS'de *bey* sözcüğünün beşinci anlamı “Erkek isimlerinden sonra eklenen saygı sözü.” olarak verilmiştir (Ayverdi, 2010: 140). *Bey* sözcüğü tanımdan da anlaşılacağı üzere Türk kültüründe erkekler için saygı ifadesi olarak kullanılır. HG, *İhsan Bey* öbeğiyle muhatabının öz benliğine saygı gösterip mesafe koyarak *olumsuz nezakette* bulunmuş, *gülüm* seslenme sözcüğüyle bu mesafeyi yumuşatmıştır. *İhsan Bey gülüm* seslenişinde *olumsuz ve olumlu nezaket* iç içedir:

HG- *İhsan Bey gülüm, çavelyaları boşaltmışsın.* (MŞE-HG: 75)

4.1.3.1.2. Haşmet Gülkökan'ın Muhatablarına Nezaket Tetikleyen Ünlemler

Seslenme sözcükleri gibi ünlemler de *olumlu nezaket* tetikleyicisi olarak kullanılabilir (bk. Zeyrek, 2001: 59):

i. *amanın*

TS'de *ünlem* olarak etiketlenen sözcük halk ağzında “Korkma ve şaşma sözü.” olarak tanımlanmıştır (TS, 2011: 111). HG, çocuklarını karşısında görünce kullandığı sözcük bağlamdan hareketle beğeniyi / övgüyü pekiştirdiği için *olumlu nezaket* tetikleyicisi olarak değerlendirilebilir.

HG- *Amanın şunlara bakın, dedi, yaradanın birliğine emanet. Çocuk değil, ay parçası! Nasıl da kendime benzetmişim.* (MŞE-HG: 86)

ii. *vay*

MBTS'de, *ünlem* olarak etiketlenen sözcük “Şaşkınlık, kızgınlık, şikâyet, esef, telâş, acı, sevgi vb. çeşitli duygularda anlamı kuvvetlendirir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 1310). Sözcük incelediğimiz eserde daha çok diğer seslenme sözleriyle birlikte kullanılmıştır. İki yerde tek başına kullanılan sözcüğün sadece bir kullanımını *olumlu nezaket* tetikleyicisi olarak değerlendirilebilir. Daha önce ev tarif ettiği yabancı kişiyi yanında kendisi gibi bir kişiyle gören HG, şu şekilde seslenir:

Yabancı kişiye:

HG- *Vay, sen daha burada mısın?* (MŞE-HG: 84)

Söz konusu sözcede şaşkınlık bildiren *vay* muhataba olan ilgiyi artırması ve *daha* sözcüğünün taşıdığı önvarsayım nedeniyle oluşan eleştiriyi yumuşatması dolayısıyla *olumlu nezaket* ifadesi oluşturmaktadır.

4.1.3.1.3. Üçüncü Kişiyi Olumlu Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

Nezaket sadece iletişim hâlindeki bireylerin birbirlerine karşı gösterdikleri bir olgu değildir. İletişime katılmayan / katılıp pasif durumda olan, iletişim ortamında bulunan / bulunmayan üçüncü kişilere (Leech, 1983: 131-132) hatta konuşma ortamına karşı da takınılan bir davranış biçimidir (Brown ve Levinson, 1987: 180-181). HG ve muhatabları arasında geçen konuşmalarda da çeşitli sebeplerle üçüncü kişiyi nezaket ifadesi gösteren gönderimler bulunmaktadır.

4.1.3.1.3.1. Haşmet Gülökan'ın Üçüncü Kişilere Olumlu Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

HG, karısına *Behice*, Tahsin ile konuşmasında Tahsin'in eşine *yengem* ve karısıyla konuşurken aynı ortamda bulunan Tahsin ve Tahsin'in karısı için *bunlar* yerine *Tahsin ile bayan* demesi *olumlu nezaket* olarak değerlendirilebilir:

Tahsin'in karısı için kullandığı ifade:

HG- *Bereket versin hekimler sıkı bastılar, yengem de yakana çöktü de, seni biraz hizaya getirdiler.* (MŞE-HG: 86)

Kendi karısı için kullandığı ifade:

HG- (...) *Haşmet kulunuza gelince, içmeden sarhoş. Behice öyle diyor.*

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey yalan mı, haksız mı?*

HG- *Gülüm, Behice söyler de yalan olur mu?* (MŞE-HG: 86)

Tahsin ve Tahsin'in karısı için kullandığı ifade:

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklüklerinden tanırım; iyidirlir hoşurlar ama, pek iftiracıdırlar.* (MŞE-HG: 86)

4.1.3.1.3.2. Muhatapların Üçüncü Kişilere Olumlu Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

HG ile Tahsin konuşurlarken, HG'nin söylemleri üzerine Tahsin'in karısı evin içinden seslenerek konuşmaya dâhil olur. Tahsin'in karısının Tahsin için tümcesinde *bu* zamiri yerine isimle gönderimle bulunması *olumlu nezaket*tir:

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey, Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?* (MŞE-HG: 86)

4.1.3.2. Grup Dili veya Ağzı Kullanmak

Konuşmada, yüz tehdit eden eyleme düzeltme gerektiğinde, grup içi veya yerel değerlere yönelik kod değişiklikleri *olumlu nezakette* bulunma yöntemidir. *Siz dilinden sen diline* geçiş de bu yönde değerlendirilir (Brown ve Levinson, 1987: 110). HG'nin iletişim kurduğu dört kadın vardır hikâyede: *Karısı, komşusu Tahsin'in karısı, otobüsten inen tanıdık bir kadın, Fatma Hala*. Tahsin'in karısı ve otobüsten inen tanıdık bir kadının -HG ile olan konuşmalarından anlaşıldığı üzere- HG'den yaşça büyük olmadıklarını varsayıyoruz. Söz konusu kadınlar ve HG arasındaki konuşmalarda *siz dili* tercih edilmiştir.

HG ve Tahsin'in karısı arasında geçen konuşmada her iki tarafta *siz dilini* kullanırken HG'nin Tahsin'in karısının söylemine yönelik kullandığı *gülüm* sözcüğü, *siz > gülüm* kod değişimi, *olumlu nezaket*tir:

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey, Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?*

HG- *Vay sayın bayan, siz de mi buradasınız? Sayın eşiniz rakıyı bıraktı ama, daha ayılmadı. Geçmiş günleri anıyorum da ağzı kulaklarına varıyor, Haşmet kulunuza gelince, içmeden sarhoş. Behice böyle diyor.*

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey yalan mı, haksız mı?*

HG- *Gülüm, Behice söyler de yalan olur mu?* (MŞE-HG: 86)

HG ve otobüsten inen tanıdık bir kadın arasında geçen konuşmada da her iki taraf *siz dilini* kullanmıştır. Kadının *siz > canım > siz*, HG'nin *siz > gülüm, sen > siz* biçiminde kod değiştirmesi *olumsuz nezaketten olumlu nezakete* ve *olumlu nezaketten olumsuz nezakete* geçiştir:

HG- *Aman sayın Bayan, beni çağırmayınız. Güzel yüzünüze duramam, içeri girerim. Girince de sayın eşiniz şimdi çekmeğe başlamış, kafayı da yarım tütülemiş. Bana da "iç" der; ben de dayanmam içerim. (...) Gülökan kulunuz evine gitsin.*

Tanıdık bir kadın- Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanım'la oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz.

(...)

HG- (...) Gülüm bu yoklukta düşün, kulunuz kesenin ağzını açtı ama, içi boş çıktı.(...) Neyse gülüm, sizi de ayakta kodum. Kutlu yüzünüzü bu kadarcık olsun görmüş oldum. Sayın eşinize derin saygılarımı sunarım. (MŞE-HG: 83-84)

Konuşucu, herhangi bir konuda muhatabının bilgisini önvarsayarak ya da bilgisi olduğunu iddia ederek olumlu nezakette bulunabilir (Brown ve Levinson, 1987: 124). Bu bağlamda Türkçede *bilirsin(iz)*, *tanırsın(iz)*, *anladın mı*, *anlarsın(iz) ya*, *hani ... ya*, *ya* ifadeleri muhatabın bilgisini önvarsaydığı / iddia ettiği için *olumlu nezaket* kodlamaktadır. HG, İhsan Bey ile olan konuşmasında çavalyelerin boş olduğunu farkedip dile getirmesinin sebebini *hani yarenlik olsun*, *anlarsın ya* ifadesiyle açıklayarak muhatabının bu gibi durumları bilip anladığını, hoş karşılayacağını önvarsayarak / iddia ederek *olumlu nezakette* bulunmaktadır:

HG- (...) Benim sormam da hani yarenlik olsun, anlarsın ya! Hadi, hoşça kal bakalım! (MŞE-HG: 75)

HG, arkadaşının ısrarı üzerine birlikte gittikleri saatçide arkadaşının işi uzayınca gitmesi gerektiğini aşağıdaki gibi dolaylı yoldan dile getirir. HG'nin bu söylemine, muhatabının vakıf olduğunu ifade ettiği *Anladın mı?* sözcüsü *olumlu nezaket* tir:

HG- Gülüm, ben şahımı buraya kadar severim. Kafesin kapısını aç da uçayım. Anladın mı? Evdekenden de korkmam dersem, sakın inanma. (MŞE-HG: 78-79)

HG'nin, otobüsten inen tanıdık bir kadınla konuşurken gönderimde bulunduğu kişileri (Necibe Kadın ve Fethiye'nin kaynanası) kadının bildiğini belirttiği *tanırsınız* ifadesi *olumlu nezaket* tir. Ayrıca HG, karısı Behice'nin durumunu ve *besleme* kızlarını kadının bildiğini *ya*, *hani ... ya* ifadeleriyle anımsatarak *olumlu nezakette* bulunmaktadır:

HG- Ah, kurban olayım! Ne de güzel!... Çok şükür bizim Behice de öğrendi. Artık evimizde hiç yiyelim, içelim diyen kalmadı. Çay aldık, kahve aldık, su aldık, yemek aldık, rakı aldık diyoruz. Mahallemizde, tanırsınız, bir Necibe Kadın, bir de Fethiye'nin kaynanasından başka hiç o kaba sözleri söyleyen yok! Ah, neydi o eski konuşmamız. Cebecimiz de Yenişehir gibi oldu! Geriliği...

(...)

HG- (...) Bundan da başka, sayın Bayan, Behice şimdi evde yalnız ya! Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar! (...) (MŞE-HG: 83-84)

4.1.3.3. Grup İçi Dil / Lehçe ve Jargon / Argo Kullanmak

Brown ve Levinson (1987: 111), grup içi dil ve lehçe / ağız kullanımıyla ilintili olarak muhataplar arasında jargon ve argo kullanımının da olumlu nezaket ifade ettiğini söylemiştir. Bu bağlamda HG'nin Bay Haktartar'a portakalların fiyatını sorarken söyleminde *hediye* sözcüğünü kullanması hem mecazla grup içi dil kullanımına hem de jargonla grup içi dil kullanımına örnek olmaktadır. Ayrıca Bay Haktartar'ın portakalların yetiştirildiği yeri kastederek *Halis Dört Yol'dur* söylemi, muhatabının gönderime dair bilgisini önvarsaydığı için *olumlu nezaket* tir:

HG- Şekerim bu portakalların hediyesi kaç?

Bay Haktartar- Halis Dört Yol'dur, Haşmet Bey. Korkma al... Son turfanda. Bir daha geleceği de yok. (MŞE-HG: 80-81)

HG'nin geçim sıkıntısından dert yanan ve bu yüzden borç para aradığını söyleyen tanıdığı bir arkadaşı, HG'ye parası olup olmadığını, nasıl geçindiğini sorunca HG parası olmadığını, nasıl geçindiğini de bilmediğini söyler. Bunun üzerine arkadaşının HG'ye -HG'nin "Hesap İşleri Kalemi'nde yoklama masası

işyari” (MŞE-HG: 74) olması dolayısıyla olacak- *anafor* “Emeksizce, bedavadan elde edilen şey, beleş.” (Ayverdi, 2010: 55) bir kazancının olup olmadığını sorması ve HG'nin de çalıştığı dairede kazancın *akıntı* “Usulüne uygun iş ve kazanç; doğru, dürüst, namuslu.” bir şekilde yapıldığını söylemesi -argoyla grup içi dil kullanarak yüz tehdit edici eylemi yumuşatması- *olumlu nezakettir*:

Tanıdık bir arkadaşı- *Ben birkaç gündür arıyorum, birkaç yere de başvurduğum, boş çıktı. Sen ne yapıyorsun? Paran var mı?*

HG- *Benim gibi herifte para olur mu, şekerim!*

Tanıdık bir arkadaşı- *E, nasıl geçiniyorsun?*

HG- *Bilmem, gülüm.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Karın çalışıyor mu?*

HG- *Evin işini o yapar.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bir anafor, filân!*

HG- *Bizim daire akıntıdır.*

Tanıdık bir arkadaşı- *E, nasıl geçiniyorsun?*

HG- *Bilmem dedim ya, gülüm. Geçiniyorum işte! Mutemetten ödünç alırım. Birinde alacağım vardı, bu ay onu aldım. İşte ne bileyim, geçiniyoruz.* (MŞE-HG: 76)

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadına selam verip kocasının hâlini hatırlar ve ayaküstü sohbete başlarlar. Bunun üzerine kadın, HG'yi evlerine davet eder ve söyleminde *Bir kahvemizi alırsınız!* sözcesine yer verir. Bu sözcedeki “(çay, kahve vb. bir şey) al-” eylemi iç- yerine sosyetik grup içi dil kullanımı olması dolayısıyla *olumlu nezakettir*:

HG- (...) *Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?*

Tanıdık bir kadın- *Evdedir, dedi, buyuramaz mısınız? Bir kahvemizi alırsınız!*

HG- *Ah, kurban olayım! Ne de güzel!... Çok şükür bizim Behice de öğrendi. Artık evimizde hiç yedim, içtim, diyen kalmadı. Çay aldık, kahve aldık, su aldık, yemek aldık, rakı aldık diyoruz. Mahallemizde, tanırırsınız, bir Necibe Kadın, bir de Fethiye'nin kaynanasından başka hiç o kaba sözleri söyleyen yok! Ah, neydi o eski konuşmamız. Cebecimiz de Yenişehir gibi oldu! Geriliği... (MŞE-HG: 83)*

HG, Tahsin'in doktorların ve karısının baskısıyla içkiyi bıraktığını yoksa öleceğini söylerken yüz tehdit eden eylem olan *öl-* eylemini grup içi argo dil kullanımıyla yumuşatarak *taşlıcağı boyla-* biçiminde dile getirir. HG'nin bu tutumu *olumlu nezakettir*:

HG- (...) *Tahsin'ciğim, ben senin ne günahı alınacak sarhoş herif olduğunu bilmez miyim! Bereket versin hekimler sıkı bastılar, yengem de yakana çöktü de, seni biraz hizaya getirdiler. Yoksa çoktan taşlıcağı boylamıştın.* (MŞE-HG: 85-86)

4.1.4. Uzlaşma Aramak

4.1.4.1. Muhatap ile Aynı Fikri Paylaştığını Hissettirmek

Muhatap ile aynı fikirde olduğunu hissettirmenin yolu, hava durumu gibi güvenli konulardan bahsetmektir. Böylelikle muhatap ile muhtemel bir çatışmadan kaçınılmış olur. Ayrıca birçok kültürde yüz tehdit edici eyleme hazırlık mahiyetinde öncelikle güvenli konular (mahsuller, hava durumu, hastalık veya mevcut yerel olaylar vb.) üzerinde durulur (Brown ve Levinson, 1987: 112). Türk kültüründe de aynı durum söz konusudur. Konuşucular, özellikle çok iyi tanımadığı kişilerle konuşmalarında öncelikle hava durumu, hastalık vb. güvenli konular üzerinde durabilmektedir. HG'ye, sokakta karşılaştığı bir arkadaşı gözlükçüye birlikte gitme teklifinde bulunur ve giderken aralarında şu konuşma geçer:

(...)

Bir arkadaşı- *Yahu, dedi, ne diyorsun, kavgaya biz de girişiyor muyuz?*

HG- *Aman şekerim, dedi, bunu benden mi sorarlar.*

Bir arkadaşı- *Senden sorarlar ya! Niçin, sorulmaz mı?*

HG- *Sorulmasına sorulur ya! Bakarsın, benim atacağım tutar. Boş bulunur, sen de inanıverirsin de, ben de ona yanarım.* (MŞE-HG: 77-78)

Güncel bir konu olarak HG'ye yöneltilen *Yahu, dedi, ne diyorsun, kavgaya biz de girişiyor muyuz?* sorusu ortak bir zemin arama çabası olarak *olumlu nezaket* şeklinde değerlendirilebilir.

4.1.4.2. Dile Getirilen Söylemin Bir Kısmını Tekrar Etmek

Konuşucu ve muhatap arasında uzlaşım sağlamanın bir diğer yolu da konuşucunun söyleminin tamamını veya bir kısmını tekrarlayarak aynı fikirde olduğunu hissettirmektir (Brown ve Levinson, 1987: 112-113). Ahmanova'dan (1966: 405) aktarımla İmamova (2020: 108), dilbilgisinde simetrikli, kısmen simetrikli ve asimetri kavramları olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, bu tür kullanımlarla muhatapı onaylamada nezaketin kendine özgü tarafları bulunduğunu söylemiştir. Söz gelimi, araştırmacıya göre kısmen simetrikli onay ifadelerinde “sözsüz, fazla kelimeye gerek yok” gibi anlam vardır. İncelediğimiz eserde, konuşurların muhataplarını onaylama ya da endişelerini giderme adına hemfikir olduklarını kodladıkları bu tür nezaket bildiren tekrarlar söz konusudur.

HG ve yolda karşılaştığı gözlükçüye giden bir arkadaşı arasında geçen konuşmada HG'nin muhatapını kısmen tekrar ifadeleriyle onaylaması *olumlu nezaket*dir. Bu tümcelerde, kısmen tekrar ifadelerinden sonra kullanılan *gülüm* seslenmesi de söz konusu nezaketi pekiştirmektedir:

HG- *Vay gülüm, ters gidiyorsun, evin yolunu şaşırmışsın.*

Bir arkadaşı- *Şuraya gözlükçüye kadar gidiyorum. Bizim kızın gözlüğü kırılmış. İstersen dön. Beş dakikalık işim var. Sonra birlikte gideriz.*

HG- *Geç kalmaz mıyız, şekerim.*

Bir arkadaşı- *Adam, yeni evli değilsin ya!*

HG- *Değilim gülüm.*

Bir arkadaşı- *Şuraya, köşeye kadar gideceğiz.*

HG- *Gidelim gülüm.* (MŞE-HG: 77)

HG'nin kavga (savaş) hususunda arkadaşına yaptığı alaycı yorumlar neticesinde aralarında şu konuşma geçer:

Bir arkadaşı- *Şakayı bırak da Haşmet Bey, herkes söylüyor be!*

HG- *Söyler gülüm, söyler.* (MŞE-HG: 78)

HG, karısının ayakkabılarını zamanında tamir etmeyen eskiciye ne zaman tamir edeceği hususunda baskı yapar. Eskici, HG'yi onaylamak (*çamurlaş*) ve endişesini gidermek için (*olmayız, geçmiyor, söz*) kısmen tekrar özelliği gösteren cevaplar vererek *olumlu nezakette* bulunur:

HG- *Aman eskici başı, düşün de söz ver. Perşembe tez gelir. Buraya gelince çamurlaşıyorum.*

Eskici- *Çamurlaş.*

HG- *Sonra karakolluk olmaz mıyız?*

Eskici- *Olmayız!*

HG- *Perşembe günü hastalanmak, dükkânı bırakıp savuşmak, aklından geçmiyor mu?*

Eskici- *Geçmiyor.*

HG- *Söz mü?*

Eskici- *Söz.* (MŞE-HG: 80)

HG'ye, esnaf olan Bay Haktartar müşterilerinin *kibar* kişiler olduğunu söyler. Bunun üzerine aralarında geçen konuşmada karşılıklı olarak birbirlerini onaylamaları *olumlu nezakettir*. Kısmen tekrardan sonra Bay Haktartar'ın kullandığı *ya* ünlemi ve HG'nin *şekerim* seslenmesi söz konusu nezaketi pekiştirmektedir:

Bay Haktartar- (...) *Bizim müşterilerimiz kibar müşteri.*

HG- *Elmasım bu kibar müşteriler içinde ben de var mıyım?*

Bay Haktartar- *Varsın ya! Bugüne bugün sen de bir masa başında oturuyorsun. Sana da Devletten bir iş vermişler. İstersen herifleri karşına diker, iki gün oynatırsın.*

HG- *Doğru şekerim. Biraz paramız kıtça ama, kibarlığımız var ya!*

Bay Haktartar- *Paran kıtsa itibarın sağ olsun.* (MŞE-HG: 81)

4.1.5. Uzlaşmazlıktan Kaçınmak

4.1.5.1. Türce Uzlaşım

Muhataplar uzlaşmazlıktan / doğrudan çatışmadan kaçınmak istediklerinde “aynı fikirdeymiş gibi görünmek veya anlaşmazlığı gizlemek için sözlerini çarpıtabilirler” (Brown ve Levinson, 1987: 114). Konuşucunun muhatabın söylemini önce onaylayıp sonrasında kendi düşüncesini dile getirmesi, herhangi bir onay veya aynı fikirde olduğunu belirtmeden çatışma oluşturacak biçimde kendi düşüncesini dile getirmesine göre nezaket bildiren bir tavidir.

HG ve kalfa arasında *salata malata* için geçen pazarlıkta kalfa doğrudan uzlaşmazlıktan kaçınma stratejisi olarak HG'nin söylemini önce onaylayıp (ottur) sonra duruma dair kendi söylemini (ama bize para ile veriyorlar) dile getirmiştir. Kalfanın muhatabına karşı bu tutumu *olumlu nezakettir*:

HG- *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?*

Kalfa- *Verelim bayım!*

HG- *Ver ya, ver ama ne bileyim, bizim keseye uyar mı?*

Kalfa- *Üçünü otuz yedi otuz paraya veriyoruz.*

HG- *Aman gülüm, bu ne hesap! Kuyumcu musun? Yeşil salata alıyoruz. Bu kadar ince hesap olur mu? Bu mübarek ottur.*

Kalfa- *Ottur ama, bize para ile veriyorlar.* (MŞE-HG: 75)

HG ve tanıdık bir arkadaşı arasında geçen konuşmada her iki taraf da muhatabıyla doğrudan çatışmaya girmektense muhatabının söylemini seçenek sunma yoluyla tekrar ederek (*Ya düzelmezse, ya herifin ömrü vefa etmezse*); soru sorma yoluyla tekrar ederek (*Düzelmez olur mu?*) veya onaylıyor görünüp onaylamayarak (*Bugün oluyor ama, yarın olmaz.*) yumuşatmaktadır:

Tanıdık bir arkadaşı- (...) *Ortalık elbet düzelir, öderim.*

HG- *Herif yandı, desene!*

Tanıdık bir arkadaşı- *Niçin?*

HG- *Ya düzelmezse, ya herifin ömrü vefa etmezse!*

Tanıdık bir arkadaşı- *Düzelmez olur mu?*

HG- *İşte oluyor ya.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bugün oluyor ama, yarın olmaz.* (MŞE-HG: 77)

HG, Bay Haktartar'a portakalların fiyatını sorar. Aralarında geçen konuşmada, HG'nin portakallara dair düşüncesini Bay Haktartar'ın önce onaylayıp (*kurumuştur*) sonrasında kendi düşüncesini söylemesi (*ama, içi bal gibidir*) uzlaşmazlıktan kaçınma stratejisidir:

(...)

HG- *Aman gülüm bayılacağım, portakal almanın kestirme yolu bu mu? Böyle kurumuş portakal Hal'de ne gezer?*

Bay Haktartar- *Kurumuştur ama, içi bal gibidir. Biz senin dediğin malı dükkânımıza sokmuyoruz. Bizim müşterimiz kibar müşteri.* (MŞE-HG: 81)

HG ve Fatma Hala arasında geçen konuşmada, HG Fatma Hala'ya kaput bezi parası için verdiği sözü soru sorarak hatırlatır: *Sen bana "al da parası hazır" demedin mi?* Bunun üzerine Fatma Hala'nın HG'yi önce onaylayıp (*Demişimdir, demişimdir*) sonrasında durumunu bildiren söylemi (*ama, şimdi inan ki on param yok*) çatışmadan kaçınma stratejisidir.

HG- *Fatma Hala, paraları hazırla! Kaput bezini alacağım, kâğıdını getirdiler. Perşembeye hazır.*

Fatma Hala- *A, eksik olma Haşmet Bey, Ama, ben şimdi parayı nereden bulayım? Çok para mı? Sen alsan da ben sana ödesem...*

HG- *Yo, hiç öyle şakaya gelemem. Sözünden de cayma. Sen bana "al da parası hazır" demedin mi?*

Fatma Hala- *Demişimdir, demişimdir ama, şimdi inan ki on param yok.*

HG- *Ben tanımam. Torunun iki hafta sinemaya gitmesin. Canı çıkmaz ya! Yahut güveyin olacak o sarhoş herif, iki kadeh az zıkkımlansın.* (MŞE-HG: 85)

HG ve Tahsin konuşurken konuşmaya dâhil olan Tahsin'in karısı kocası hakkındaki düşüncesini dile getirir: *Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?* Bunun üzerine HG'nin muhatabını önce onaylayıp (*Sayın eşiniz rakıyı bıraktı*) ardından kendi düşüncesini (*ama, daha ayılmadı*) dile getirmesi uzlaşmazlıktan kaçınma stratejisidir.

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey, Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?*

HG- *Vay sayın bayan, siz de mi buradasınız? Sayın eşiniz rakıyı bıraktı ama, daha ayılmadı. Geçmiş günleri anıyorum da ağzı kulaklarına varıyor, Haşmet kulunuza gelince, içmeden sarhoş. Behice böyle diyor.* (MŞE-HG: 86)

4.1.5.2. Kaçamaklı / Kaçınmacı Görüş

Muhataplar arasında çatışmayı önlemenin bir diğer yolu da konuşucunun muhatabını doğrudan yalanlamadığını bildiren ifadeler kullanmasıdır. Brown ve Levinson, (1987: 116), konuşucunun düşüncelerini belirsizleştirmek adına *bir bakıma, bir tür, bir çeşit, gibi* vb. sınırlayıcılar kullanabileceğini belirtmiştir. Tanımadığı bir kişi HG'ye ev adresi sorar. Muhatabı, bu duruma şaşırarak HG'nin *Hüseyin Bey'e* yani *Hulki*'ye ev adresi vereceğini hatırlatıp onunla ortak olduğunu söyler. Bu duruma şaşırarak HG, kaçınmacı bir tutumla Hulki'nin "bir memur baba" olduğunu ifade eder:

(...)

HG- *Ev değil gülüm. Bir evde iki oda.*

Yabancı bir kişi- *Oda olsun. Sen onun yerini söyle. Ben onun ortağım.*

HG- *Ne ortağı şekerim. Benim bildiğim, o bir memur babadır.* (MŞE-HG: 82)

4.1.6. Ortak Zemini Varsaymak / İleri Sürmek / İddia Etmek

Brown ve Levinson (1987: 117-124), talep / isteklerden önce muhataplar arasında geçen ilgisiz konuşmaların, bakış yöneticilerini değiştirmenin (zaman, yer, fiil, özne değiştirme, muhatabın bakış açısına göre durumun / bilginin uyarlanmasından kaçınma vb.) ve önvarsayım yönlendirmelerinin (muhatabın

isteklerinin ya da davranışlarının bilindiğini önvarysaya, muhatabın değerleri konuşucunun değerleri olarak önvarysaya, konuşucu-muhatap ilişkisinde samimilik önvarysaya, muhatabın bilgisini önvarysaya vb.) olumlu nezaket için kullanılabilceğini belirtmiştir.

Brown ve Levinson (1987: 119-120), Tamil dilinde *benim arabam, benim babam, benim evim* vb. ya da dışlayıcı *bizim ev* kullanımı yerine pozitif nezaket örneği olarak kapsayıcı *bizim ev* gibi ilgi odağındaki kişiyi değıştiren (personal-centre switch) kullanımların bulunduğunu belirtmiştir. Türk kültüründe de benzer bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Türkiye Türkçesinde “biz” zamirinin kapsayıcı ya da dışlayıcı özellikte kullanımını ayırt etmek için bağlama ve oluşan öbekteki değere vakıf olmak gerekir. Örneğin *bizim mahalle* paydaş özellik göstermesi bakımından muhatabı kapsayıcı olabileceken *bizim hanım* paydaş özellik gösteremeyeceği için muhatabı dışlayıcıdır.

İncelediğimiz eserde HG, sakatatçıya daha önce sipariş ettiği çiğerin hazır olup olmadığını sorarken *benim çiğ* yerine *bizim çiğ* öbeğini kullanır. Bu kullanımda muhataplar arasında artbilgi olarak ortak bir paydaşa kapsayıcı *biz* ile gönderimde bulunulması *olumlu nezakettir*:

HG- *Gülüm, bizim çiğ?* (MŞE-HG: 74)

HG ve yolda karşılaştığı gözlükçüye giden arkadaşı arasında geçen konuşmada ortak bir değere (ülke) kapsayıcı *biz* zamiri ile gönderimde bulunulması *olumlu nezakettir*. Bu tür kullanımlarda muhataplar arasında duygudaşlık ön plandadır:

Arkadaşı- *Yahu, dedi ne diyorsun, kavgaya biz de girişiyor muyuz?*

(...)

HG- *Eh, öyle ise dinle: Gülüm, biz de kavgaya gireceğiz. Hem çok sürmez görürsün. Gireceğimizi de anlayınca, herifler tepemize dikilirler!*

Arkadaşı- *Etme yahu...*

HG- *Etmeyi, yapmayı sen onlara anlattırısın. Biz bu gibi şeylerden korkan takımı değiliz. Sen, korkuyor musun?* (MŞE-HG: 77-78)

HG'ye “sanki kırk yıllık dostu imiş gibi” (MŞE-HG: 82) yabancı bir kişi selamsız sabahsız ev adresi sorar. HG, kendisinden talep edilen bilgi hususunda, bir karışıklık olma ihtimalini -{AcAK} ile işaretleyerek olasılığı şimdiki zamandan geleceğe taşımakta ve böylelikle muhatabını onaylamayan söylemini yumuşatarak *olumlu nezakette* bulunmaktadır. *Yanlış bir şey olacak.* onaylamama söylemi, gereklilik kipi bildirerek olasılık derecesi daha az olan *Yanlış bir şey olmalı.* söylemine göre daha kibardır:

Yabancı bir kişi- *Adres ne oldu? diye sordu.*

Haşmet Bey herifi süzerek:

HG- *Ne adresi gülüm? dedi.*

Yabancı bir kişi- *Ev adresi.*

HG- *Nasıl ev adresi? Yanlış bir şey olacak!*

Yabancı bir kişi- *Yanlış değil, benim yanımda söylemedin mi? Sen Hüseyin Bey'e bir ev adresi vermeyecek miydin?* (MŞE-HG: 82)

Türk kültüründe konuşucu, üçüncü bir kişiye gönderimde bulunurken hem gönderimde bulunduğu / ilgi odağında olan kişiye bakış açısını değıştirerek hem de muhatabıyla samimi bir yakınlık önvarysaya olarak olumlu nezakette bulunabilir. Doğru (2022: 191), cinsiyet gösteren adlar (kadın, adam, kız, oğlan, vb.), unvanlar (hanımefendi, beyefendi vb.), meslek adları (hoca, komutan, bakan vb.), akrabalık adları (yenge, abla, dayı, kardeş vb.) gibi adların konuşmada adı söylenmekten kaçınılan varlıklar için yer tutucu olarak kullanılabilceğini ve bu kullanımların nezaket stratejisi açısından da değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda incelediğimiz eserde HG'nin kendi karısı ve Tahsin'in karısına *yenge* sözcüğü ile gönderimde bulunulması dikkat çekicidir. MBTS'de *isim* olarak etiketlenen sözcüğün birinci anlamı “Kardeş, dayı veya

amca karısı.” üçüncü anlamı “Kadınlar için kullanılan hitap sözü.” biçiminde tanımlanmıştır. Bu sözcük içerisinde verilen *yengen* (*yengeniz*) ise “Bir erkeğin kendi karısından bahsederken kullandığı söz.” olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün birinci anlamından anlaşıldığı üzere sosyo-kültürel bakımdan hem asimetrik hem de simetrik olarak grup içi üyeliği kodladığı görülmektedir. Sözcük hem erkek hem de kadınlar tarafından seslenilen / gönderim yapılan bir kadın için kullanılabilir. Özellikle bir erkeğin bu sözcüğü kullanması seslenilen / gönderim yapılan kişiye “Benden sana / ona zarar gelmez” iletisi taşımaktadır. Bununla birlikte sözcüğün aldığı iyelik ekleri konuşucunun seslenilen / gönderim yapılan kişiye tutumunu (samimi, yarı resmî, resmî vb.) yansıması açısından önem arz etmektedir.

İncelediğimiz eserde HG, İhsan Bey’le konuşurken *benim / bizim hanım* yerine *yengen* biçiminde karısına gönderimde bulunur. Böylelikle HG’nin muhatabıyla yarı resmî yakınlık önvarsayması ve ilgi odağındaki kişiye muhatabının bakış açısıyla gönderimde bulunuyor olması *olumlu nezakettir*.

HG- *Yayın kafasından çorba, oooh! Bayılırım! Bilen olmalı da, pişirmeli de, Haşmet de yemeli de, sen de karşısına geçip seyretmelisin. Bak ne şeker olur. Yengen bu işlerden çakmaz. Bize kaba balık ister. (...)* (MŞE-HG: 75)

Bunun dışında HG, Tahsin ile konuşmasında, Tahsin’in karısına *karın / yenge* yerine *yengem* sözcüğüyle gönderimde bulunur. HG’nin bu tutumuyla hem samimi yakınlık önvarsayması hem de gönderimde bulunduğu / ilgi odağında olan kişiye bakış açısını değiştirmesi *olumlu nezakettir*.

HG- *Tahsin’ciğim, ben senin ne günahı alınacak sarhoş herif olduğunu bilmez miyim! Bereket versin hekimler sıkı bastılar, yengem de yakana çöktü de, seni biraz hizaya getirdiler. (...)* (MŞE-HG: 85-86)

4.1.7. Şaka Etmek

Brown ve Levinson’a (1987: 124) göre konuşucu, muhatabı rahatlatmak veya yüz tehdit eden eylemi yumuşatmak için şaka edebilir. Bu tür davranışlar aynı zamanda muhataplar arasında paylaşılan artbilgi ve değerleri de vurgulayıcı özellik taşır ve olumlu nezaket stratejisi olarak değerlendirilir.

HG, yolda karşılaştığı bir arkadaşına, nereye gittiğini *Nereye gidiyorsun?* biçiminde sormak yerine aşağıdaki gibi şaka ederek sormakta ve böylelikle yüz tehdit eden eylemi yumuşatmaktadır:

HG- *Vay gülüm, ters gidiyorsun, evin yolunu şaşırmışsın.* (MŞE-HG: 77)

4.1.8. Teklif ve Vaatte Bulunmak

Brown ve Levinson (1987: 125), muhatabın isteğini konuşucunun da muhatap için istediği ve elde etmesi için yardıma bulunacağına dair teklif ve vaatleri olumlu nezaket olarak değerlendirir.

HG, karısının ayakkabılarını iki aydır tamir etmeyen eskiciye ne zaman tamir edeceğini sorar. Bunun üzerine eskici iki gün müsaade isteyip tamir edeceğini söyler. Fakat ayakkabıları arayıp bulamaz. HG, ayakkabıları bulamazsa açıkça yenileteceğini söyler. Bu durum karşısında eskicinin HG’yi, *Sen hiç merak etme.* sözcüğüyle teskin etmesi ve söz vermesi *olumlu nezakettir*:

HG- *Nasııl, dedi, bulamadın mı? Ah, bulamasan da sana yeniletsem. Bak hiç gözünün yaşına bakar mıyım!*

Eskici- *Sen hiç merak etme. Yarın ne? Salı. Perşembe gel, pabuçlar hazır!*

HG- *Aman eskici başı, düşün de söz ver. Perşembe tez gelir. Buraya gelince çamurlaştırım.*

Eskici- *Çamurlaş.*

HG- *Sonra karakolluk olmaz mıyız?*

Eskici- *Olmayız!*

HG- *Perşembe günü hastalanmak, dükkânı bırakıp savuşmak, aklından geçmiyor mu?*

Eskici- *Geçmiyor.*

HG- *Söz mü?*

Eskici- *Söz.* (MŞE-HG: 80)

4.1.9. Aktiviteye Hem Konuşucuyu Hem de Muhatabı Dâhil Etmek

Brown ve Levinson (1987: 127), konuşucunun *sen* veya *ben* anlamına gelen kapsayıcı *biz* kullanarak işbirlikçi varsayımda bulunabileceğini böylelikle yüz tehdit eylemlerini düzeltebileceğini söylemiştir. Doğru (2014), -{Allm} biçim birimi ile çekimli yapılarda duygudaşlık kodlandığını belirtmektedir. Bu durumun 1. çoğul kişi çekimli diğer zaman / kip çekimleri için de benzer olduğu söylenebilir. HG ve esnaflar arasında geçen konuşmalarda hem esnaflar hem de HG, *biz* zamirini kullanarak muhatabıyla işbirliği içerisinde görünmektedir. HG, eskici ile olan konuşmada fail olarak *ben / sen* zamirini kullanırken konuşmasının maksadını ifade ettiği tümcede *ben* yerine *biz* zamiri kullanmıştır. Önceki söylemlerinde eskiciye çeşitli eleştiriler yönelten HG, böylelikle kendi isteğini (*şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim*) muhatabın da istediğini varsayarak *olumlu nezakette* bulunmaktadır:

HG- (...) *Ne ise aslanım, şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim.* (...) (MŞE-HG: 79)

HG, Tahsin ile olan konuşmada Tahsin'in karısının Tahsin üzerindeki etkisinden söz eder. HG'nin bu konuşmadaki *Yengeye de yenge deyip geçmeyelim* tümcesinde *ben* yerine *biz* kullanımı *olumlu nezakettir*:

HG- *Tahsin'ciğim, ben senin ne günahı alınacak sarhoş herif olduğunu bilmez miyim! Bereket versin hekimler sıkı tuttular, yengem de yakana çöktü de, seni biraz hizaya getirdiler. Yoksa çoktan taşılcayı boylamıştın. Yengeye de yenge deyip geçmeyelim. Kızlığından bilirim. Bir mahalleyi susta durdurur.* (...) (MŞE-HG: 85-86)

HG, sakatatçı ile olan konuşmada sakatatçıya eğer siparişi hazırlamamış olsaydı "küfür" edeceğini belirtir. HG'nin buna dair tutumunu *ben* yerine *biz* zamiriyle ifade etmesi *olumlu nezakettir*:

HG- *Ne? Hazır mı? Hay ömrüne bereket. Hangi dağda kurtlar öldü! Bense atlatacaksın diye, biraz küfür hazırlamıştım. "On gün oldu, parasını verdik, nöbetini bekledik, gene de ciğeri alamadık. Dağ mahallesinin karılarından da aşağı olduk. Bu ne yüzüzlüktür, ne kepâzeliktir, a şekerim!.." diyecektim. Küfür deyip de geçmeyelim, adamın karnının şişini indirir.* (...) (MŞE-HG: 74)

HG'nin tanıdığı bir arkadaşı HG'den *Doktor Vasfi Bey*'in evini kendisine göstermesini ister. HG, yolda giderken arkadaşına ne yapacağını sorup borç para isteyeceğini öğrenir. Konuşmanın devamında arkadaşının HG'ye yönelttiği söylemde (*Senin bir tanıdığın var mı? Ondan alalım.*) kapsayıcı *biz dili* kullanması *olumlu nezakettir*:

Tanıdık bir arkadaş- *Bilmem. Veriyormuş. Senin bir tanıdığın var mı? Ondan alalım.* (MŞE-HG: 76)

4.1.10. Gerekçeler Sunmak ya da İstemek

Gerekçeler geliştirerek istek ve önerilerin muhatabın yararına olduğunu belirtmek, muhatabın gerekçeleri kendi yararına akıl yürütme olarak algılamasını sağlayan yumuşatıcılardır. Muhatabın yararı gözetilen bu tür davranışlar *olumlu nezakettir* (Brown ve Levinson, 1987: 128).

HG'nin karısının sağda solda oyalanıp konuşan HG'den rahatsız olacağı gerekçesiyle konuşmayı bitirmesini ve eve girmesini istemesi *olumlu nezakettir*:

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklerinden tanırım; iyidirler hoşturlar ama, pek iftiracıdırlar.*

HG'nin karısı- *Bitir artık Haşmet Bey, dedi, bu senin hâlin ne olacak? Bu ne kadar lakırdı? Rahatsız olacaksın.* (MŞE-HG: 86-87)

4.1.11. Muhataba Hediyeler Vermek

Brown ve Levinson (1987: 129), muhatabın *olumlu yüzüne* yönelik isteklerini hoşnut etmenin bir yolunun da muhataba hediye vermek olduğunu belirtmiştir. Sadece somut hediyeler değil insan ilişkilerinde nezaket gereği yapılması gereken davranışlar da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Türk kültüründe selam alma / selam verme, muhataba iltifatta bulunma, teşekkür etme vb. nezaket bildiren olgulardır. Bu tür davranışlarda bulunma, muhatabın olumlu yüzünün önemsendiğini, dikkate alındığını, ilgi duyulduğunu vb. bildiren olumlu nezaket göstergesidir (Onursal Ayırır, 2020: 92-93, 97). HG, muhataplarına genellikle *gülüm* seslenme sözcüğüyle söze başlamaktadır. HG'nin esnafla konuşmalarında selam vermeden seslenme sözcükleriyle söze başlaması kabalık olarak algılanmamalıdır. Her ne kadar selam vermese de *gülüm* vb. seslenme sözcükleriyle yakınlık kurmaktadır.

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadını şapkasını çıkararak selamlamak ister fakat elleri dolu olduğu için bunu gerçekleştiremez ve kadını şu şekilde selamlar:

HG- *Aman sayın Bayan, sizi candan selamlarım. Derin saygılarımı sunarım. Kutlu elinizi sıkamadığıma çok üzüldüm. Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?* (MŞE-HG: 83)

HG komşusu olan Bay Sabri'yi aşağıdaki gibi selamlar:

HG- *Akşamlar aydın Bay Sabri, dedi. Unu getirdiler mi, unu?* (MŞE-HG: 85)

Muhataplara yönelik iltifatlar, muhatabın yüceltilmesini ve onurlandırılmasını sağlayan söylemlerdir. Olumlu yüze yönelik olan bu tür söylemler abartıya varacak düzeyde de olabilmektedir. Konuşucu, muhatabına iltifat ederek muhatabın “gönlünü hoş etmeyi” sağlar (bk. Onursal Ayırır, 2020). HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadına iltifatlarda bulunarak *olumlu nezaket* gösterir:

HG- *Aman sayın Bayan, sizi candan selamlarım. Derin saygılarımı sunarım. Kutlu elinizi sıkamadığıma çok üzüldüm. Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?*

(...)

HG- *Aman sayın Bayan, beni çağırmanız. Güzel yüzünüze duramam, içeri girerim. Girince de sayın eşiniz şimdi çekmeğe başlamış, kafayı da yarım tütsülemişti. Bana da “iç” der; ben de dayanmam içerim. İçince de, başkalarına yalan, size gerçek sulanırım.*(...)

(...)

HG- (...) *Neyse gülüm, sizi de ayakta kodum. Kutlu yüzünüzü bu kadarlık olsun görmüş oldum. Sayın eşinize derin saygılarımı sunarım.* (MŞE-HG: 83-84)

HG, evlerinden koşarak gelip bacaklarına sarılan çocuklarına iltifatta bulunup *olumlu nezaket* gösterir:

HG- *Amanın şunlara bakın, dedi, yaradanın birliğine emanet. Çocuk değil, ay parçası! Nasıl da kendime benzetmişim!* (MŞE-HG: 86)

HG, Tahsin ve Tahsin'in karısı ile konuşurken evlerinden çıkıp yanına gelen “kendi gibi güler yüzlü” (MŞE-HG: 87) karısına iltifatta bulunur:

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklerinden tanırım; iyidirler hoşurlar ama, pek iftiracıdırlar.*

HG'nin karısı- *Bitir artık Haşmet Bey, dedi, bu senin hâlin ne olacak? Bu ne kadar lakırdı? Rahatsız olacaksın.*

HG- *Kul olsun sana Haşmet! Tanrım övmüş yaratmış! Kadın değil, pırlanta kırığı... İki çocuk anası oldu, yanağının alı solmadı.* (MŞE-HG: 86-87)

Muhataba yönelik yapılan övgü / beğeni *olumlu nezaket* göstergesidir. Esnaf olan Bay Haktartar, HG'ye *itibarın sağ olsun* diyerek övgüde bulunur. Bu sözcük TS'de “Özellikle alışverişlerde kişiye güven duyulduğunda söylenen söz.” (TS, 2011: 1231) olarak tanımlanmaktadır. Bay Haktartar, bu söylemiyle muhatabının olumlu yüzüne yönelik *olumlu nezakette* bulunmuştur:

HG- *Doğru şekerim. Biraz paramız katça ama, kibarlığımız var ya!*

Bay Haktartar- *Paran kıtsa itibarın sağ olsun.* (MŞE-HG: 81)

HG, muhatabının konuşma tarzına yönelik övgüsünü *Ah, kurban olayım! Ne de güzel!...* biçiminde dile getirerek *olumlu nezakette* bulunmaktadır:

HG- (...) *Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?*

Tanıdık bir kadın- *Evededir, dedi, buyuramaz mısınız? Bir kahvemizi alırsınız!*

HG- *Ah, kurban olayım! Ne de güzel!... Çok şükür bizim Behice de öğrendi. Artık evimizde hiç yedim, içtim, diyen kalmadı. Çay aldık, kahve aldık, su aldık, yemek aldık, rakı aldık diyoruz. Mahallemizde, tanırırsınız, bir Necibe Kadın, bir de Fethiye'nin kaynanasından başka hiç o kaba sözleri söyleyen yok! Ah, neydi o eski konuşmamız. Cebecimiz de Yenişehir gibi oldu! Geriliği...* (MŞE-HG: 83)

Konuşmanın başında selam alıp vermek gibi konuşmanın sonunda kullanılan “vedalaşma” ifadeleri de nezakettendir (bk. Onursal Ayırır, 2020). HG, İhsan Bey'i şu şekilde esenler:

HG- (...) *Benim sormam da hani yarenlik olsun, anlarsın ya! Hadi, hoşça kal bakalım!* (MŞE-HG: 75)

HG, kendisine *Doktor Vasfi Bey*'in evini göstermesini isteyen arkadaşına evi gösterir ve *Doktor Vasfi Bey*'den borç para isteyecek olan arkadaşını şu şekilde esenler:

HG- *E, hadi bakalım, hayırlısı olsun! Bak, şu hırdavatçının üstündeki ev, gördün mü? Hadi uğurun açık olsun!* (MŞE-HG: 77)

HG, karısının ayakkabılarını uzun süredir tamir etmeyen eskiciden tamir edilip teslim edilmesi için bir güne (Perşembe) söz alır ve ayrılırken eskiciyi şu şekilde esenler:

HG- *Hay tosunum!... Baylırım senin gibisine. Hadi toramanım, seni ismarladım Tanrı'nın birliğine! Sen perşembenin ne kadar tez geldiğini daha bilmezsin!* (MŞE-HG: 80)

HG, portakalların fiyatında anlaşılamadığı Bay Haktartar'dan ayrılırken Bay Haktartar'ı şu şekilde esenler:

HG- *Eksik olma gülüm, almış kadar oldum, iyiliğini de ölünceye kadar unutmam. Şimdilik hoşça kal da, portakallar için başka gün konuşuruz. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, bunlar biraz daha kurursa, köpek kovalamaktan başka işe yaramaz. Ben seni kurtarayım, demiştim.* (MŞE-HG: 81)

HG, kendisine ev adresi soran tanımadığı bir kişiye evi gösterip ayrılırken bu kişiyi şu şekilde esenler:

HG- *Hadi. tut yolu şimdi. Hoşça gördüğünü söyle!* (MŞE-HG: 82)

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadının eve davetini geri çevirip ayrılırken kadını şu şekilde esenler:

HG- (...) *Neyse gülüm, sizi de ayakta kodum. Kutlu yüzünüzü bu kadarcık olsun görmüş oldum. Sayın eşinize derin saygılarımı sunarım.* (MŞE-HG: 84)

Esenleme sözleriyle muhataba aynı zamanda iyi dilekte / temennide bulunmak mümkünken söz arasında ara sözlerle muhataba ya da üçüncü kişilere iyi dilekte bulunmak da mümkündür. Konuşucunun, hoş olmayan bir durumdan bahsederken söz konusu durumun muhataptan uzak olmasını dilemesi muhatabın iyiliğini istediğini bildiren olumlu yüze yönelik bir harekettir. Bu tür söylemler hem muhataba hem de muhatabın tanıdığı / tanımadığı üçüncü kişilere yönelik olabilir.

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadına besleme kızlarının “havalanmış” olduğunu söylerken söz arasında “üstünüze sağlık” diyerek ve komşusu Tahsin'le yaşadığı geçmiş hatıralarını -sızdığını- anlatırken söz arasında “üstüne sağlık” diyerek *olumlu nezakette* bulunmuştur.

TS'de *üstüme (veya üstümüze veya üstünüze) sağlık (veya iyilik sağlık veya şifalar)* “1. ‘Tanrı esirgesin, üstümden uzak olsun’ anlamında kullanılan bir iyi dilek sözü, 2. Şaşma, şaşkınlık belirtmek için kullanılan bir söz, 3. Kötü bir durumdan söz ederken konuşanın dinleyene söylediği iyi dilek sözü”, *üstümüze afiyet (veya sağlık)* “hastalıktan söz ederken karşdakinin o hastalığa tutulmaması dileğiyle söylenen söz” biçiminde tanımlanmaktadır (TS, 2011: 2451, 2453). MBTS'de *havalanmak* “3. mec. Nefsinin isteklerine uymak, çapkınlık, içki, kumar vb.ne meyletmek.” olarak anlamlandırılmıştır (Ayverdi, 2010: 484).

Tanıdık bir kadına:

HG- (...) *Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar!* (...) (MŞE-HG: 84)

Tahsin'e:

HG- (...) *Aklında mı? Yedikule'de kafaları tutup fenercinin evine düştüktü. Ben gülüm, başımı Sıtkı'nın baldızının dizine koymuş, üstüne sağlık sızmışım. Kibar karıladı, neme lâzım!* (MŞE-HG: 86)

TS'de birinci anlamı "Yapılan bir iyiliğe karşı duyulan kıvanç ve gönül borcunu anlatma." (TS, 2011: 2339) olarak tanımlanan "teşekkür" olumlu nezaket göstergesidir. Muhatap, yaptığı bir iyiliğe karşılık olarak konuşucunun teşekkür etmesini bekler / umar. Teşekkür etme muhataba yönelik olabileceği gibi konuşmada gönderimde bulunulan üçüncü kişilere yönelik de olabilir. Konuşucu teşekkür ederek muhatabın / üçüncü kişi(ler/n)in hakkını teslim etmiş olur.

HG, Bay Haktartar'la portakallar için yaptığı pazarlıkta istediği indirimi her ne kadar alamasa da teşekkür etmesi *olumlu nezakettir*:

Bay Haktartar- *Haşmet Bey, başkalarına on ikiye veriyoruz ama, sana onar kuruştan bırakayım.*

HG- *Eksik olma gülüm, almış kadar oldum.* (...) (MŞE-HG: 81)

HG, otobüsten inen tanıdık bir kadınla olan konuşmada besleme kızlarının durumu hususunda kendilerine yardım eden komşularına gönderimle teşekkürde bulunur. HG'nin bu tutumu *olumlu nezakettir*:

HG- (...) *Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar! Hekim kim, başına gelen... Aradılar taradılar, deligöz zıpır bir herif buldular, kızı veresi oldular.* (...) (MŞE-HG: 84)

HG'nin Fatma Hala'ya kaput bezinin hazır olduğunu söylemesi üzerine Fatma Hala'nın HG'ye teşekkür etmesi *olumlu nezakettir*:

HG- *Fatma Hala, paraları hazırla! Kaput bezini alacağım, kâğıdını getirdiler. Perşembeye hazır.*

Fatma Hala- *A, eksik olma Haşmet Bey. Ama, ben şimdi parayı nereden bulayım? Çok para mı? Sen alsan da ben sana ödesem...* (...) (MŞE-HG: 85)

4.2. Olumsuz Nezaket

4.2.1. Dolaylı Olmak, Soru ve Kaçınmacı Ögeler Kullanmak

Türk kültüründe günlük dildeki gözlemlerimizden hareketle bireyler alışverişte, arkadaş içi / dışı ilişkilerinde vb. durumlarda muhatabından daha önce talep ettiği bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğini, özellikle gerçekleşmeme ihtimalini göz önünde bulundurarak, soru yoluyla dile getirir. İşte bu gibi durumlarda yöneltilen soru muhatabın hareket alanına saygı ifadesi olarak algılanabilir.

HG, sakatatçıya daha önce sipariş ettiği ciğerin hazır olup olmadığını soru yoluyla sorarak *olumsuz nezakette* bulunmuştur. HG, söze *Gülüm, bizim ciğeri ver.* şeklinde giriş yapsa muhatabı baskılayıcı bir davranış olacaktı.

HG- *Gülüm, bizim ciğeri?* (MŞE-HG: 74)

HG, kalfadan salata vb. şeyler almak istediğini şu şekilde ifade eder:

HG- *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?* (MŞE-HG: 75)

HG'nin bu sözcüsü *Gülüm, salata malata ver.* sözcüsüne göre daha kibardır.

HG, karısının ayakkabılarının tamir olup olmadığını ise şu şekilde sorar:

Günaydın eskici başı! Bizim bayanın ayakkapları için bir diyeceğin var mı? (MŞE-HG: 79)

HG, her ne kadar akşam vakti *günaydın eskici başı* diyerek seslense de *Bizim bayanın ayakkabılarını ver.* sözcüsüne göre daha kibardır.

Brown ve Levinson (1987: 122-123), muhatabın isteklerinin konuşucu tarafından bilindiğini hissettirmenin bir yolu olarak olumsuz soru ifadelerinin kullanılabilmesini belirtmiş ve bu tür sözcele *olumlu nezaket* olarak adlandırmıştır. Örneğin çay içmek istediğini bildiğimiz / düşündüğümüz birisine *Çay içmez misin?* şeklinde teklifte bulunmak. Ancak muhatabın isteğinin tam olarak bilinmediği durumlarda ya da muhatabı bir yük / sorumluluk altına sokacağını düşündüğümüz durumlarda olumsuz soru ile bir istekte bulunmak *olumsuz nezaket* olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu tür durumlarda olumsuz soru yöneltmek aynı zamanda muhatabın, konuşucunun isteğini yerine getirmesini söylemenin kaçınmacı / dolaylı bir yönüdür (bk. Brown ve Levinson, 1987: 132-142). Bu tür kullanımlar daha çok muhatap asıl isteğini belli etmesi durumunda kullanılır. Muhatabın asıl isteği karşısında konuşucu, muhataba olumsuz soru tümcesiyle alternatif / teklif sunar. Böylelikle muhatabın özgürlük alanına saygı gösterir.

Brown ve Levinson (1987: 145-146), muhatabın yüzünü tehdit eden söylemlerde söylemin kesinliğini azaltan veya hafifleten ifadelerin yani kaçınmacı ögelerin (hedge) olumsuz nezaket stratejisi olarak kullanılabilmesini söylemiştir. Araştırmacılar kaçınmacı ögeyi “bir dizideki bir yüklem veya isim tamlamasının üyelik derecesini değiştiren bir parçacık, sözcük veya deyim” olarak tanımlamıştır. Kaçınmacı ögelerin bu üyeliğin kısmi veya yalnızca belirli açılardan doğru olduğunu veya belki de beklenenden daha doğru ve eksiksiz olduğunu belirttiğini söylemiştir.

HG ve İhsan Bey arasında geçen konuşmada İhsan Bey olumsuz soru tümcesiyle *dere balığı* satma isteğinde bulunur. Söz konusu tümce *Dere balığı var, alır mısın?* tümcesine göre daha kibardır. Çünkü konuşucu, böylelikle muhatabı daha az baskı altına sokmakta ve kaçınmacı bir şekilde alternatif sunmaktadır:

HG- *İhsan Bey gülüm, çavelyaları boşaltmışsın.*

İhsan Bey- *Çıkmıyor, Haşmet Bey. Dere balığı var, almaz mısın?* (MŞE-HG: 75)

HG, karısının ayakkabılarını tamir etmesi için eskiciye vereli iki ay olmuş, eskici ise tamir etmemiştir. HG'nin eskicinin ayakkabıları ne zaman tamir edeceğine dair söylemi karşısında aralarında şu konuşma geçer:

HG- (...) *Ne ise aslanım, şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim. Şu bizim pabuçlar ne olacak? Öyle kutlu bir günceğiz gelecek mi ki, bizim bayan pabuçları ayağına geçirsin de, şuracıktan tıkr tıkr geçsin! Senin de yedi göbek geçmişine rahmet okusun, ha? Söyle, gülüm tam iki ay oldu.* (MŞE-HG: 79)

Eskici- *Haşmet Bey, bana iki gün izin vermez misin?*

HG- *Gülüm. Can sana kurban... Vermeyip de ne halt edeceğiz. Şimdi pabuçları geri istesem, bulması iki gün sürer. Belki de hiç bulunmaz!* (MŞE-HG: 79-80)

Eskicinin olumsuz soru tümcesi *Haşmet Bey, bana iki gün izin verir misin?* tümcesine göre muhatabın kararını daha az baskıladığı ve konuşucunun isteğini (*Bana iki gün izin ver.*) kaçınmacı / dolaylı yoldan aktardığı için *olumsuz nezaket*dir.

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadını içten selamlayıp *Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?* diyerek kocasının hâlini hatırlama sorunca kadın şu şekilde karşılık verir:

Evdedir, dedi, buyuramaz mısınız? Bir kahvemizi alırsınız! (MŞE-HG: 83)

Kadının HG'ye olan teklifi *olumsuz nezaket* olarak değerlendirilebilir. Çünkü muhatabının kararına daha az baskı yapmakta ve kaçınmacı bir tarzda davette bulunmaktadır. Bu durum ilerleyen konuşmada daha iyi anlaşılmaktadır. Kadın *Haşmet Bey buyurun, daha erken. İçerde konuşalım.* deyince HG'de *Aman sayın Bayan, beni çağırmayınız. Güzel yüzünüze duramam, içeri girerim.* (...) şeklinde davetine çok da sıcak bakmadığını belirtmektedir. Kadın, *Haşmet Bey buyurun, daha erken* tümcesiyle teklifini yinelerken de *olumsuz nezaketi* sürdürmektedir.

Olumsuz soru ve dolaylı ifadelerin yanında kaçınmacı ögeler de olumsuz nezaket ifadesi taşıyabilmektedir. HG'ye, yolda karşılaştığı arkadaşı birlikte saatçiye gitme teklifinde bulunur. Arkadaşının HG'ye teklifte bulunurken HG'nin özgürlük alanına saygı gösterdiğini bildiren *İstersen dön.* ifadesi *olumsuz nezaket*dir. Ayrıca yerde sınırlandırma bildiren $+{(y)A}$ kadar edatı ve *sayı adı+ölçü adı+hk* yapısı zamanda

sınırlayıcı olarak kaçınma ifade ettiği için *olumsuz nezaket* bildirmektedir:

HG- *Vay gülüm, ters gidiyorsun, evin yolunu şaşırmışsın.*

Bir arkadaşı- *Şuraya gözlükçüye kadar gidiyorum. Bizim kızın gözlüğü kırılmış. İstersen dön. Beş dakikalık işim var. Sonra birlikte gideriz.*

HG- *Geç kalmaz mıyız, şekerim.*

Bir arkadaşı- *Adam, yeni evli değilsin ya!*

HG- *Değilim gülüm.*

Bir arkadaşı- *Şuraya, köseye kadar gideceğiz.*

HG- *Gidelim gülüm. (MŞE-HG: 77)*

HG ve arkadaşı gözlükçüye vardıklarında gözlükçünün muhataplarının özgürlük alanına saygı gösterdiğini bildiren *beklerseniz* ifadesi *olumsuz nezaket*dir. Ayrıca zamanda sınırlama bildiren *sayı adı + ölçü adı +lık* yapısı *olumsuz nezaket* bildirmektedir:

Gözlükçü- *Bunun bir saatlik işi var, beklerseniz, yaparım. (MŞE-HG: 78)*

HG ve ev adresi soran tanımadığı bir kişi arasında geçen konuşmada, ortak tanıdıkları olan Hüseyin Bey / Hulki hakkında, HG'nin söyleminde kullandığı *benim bildiğim* ifadesi *olumsuz nezaket*dir. Böylelikle HG, muhatabının söyleminin doğruluk derecesine dair düşüncesini kaçınmacı tutumla belirtmektedir:

Yabancı bir kişi- (...) *Ben onun ortağım.*

HG- *Ne ortağı şekerim. Benim bildiğim, o bir memur babadır.*

Yabancı bir kişi- *Memur olmayan... Biz onunla iş yaparız. (MŞE-HG: 82)*

HG'nin otobüsten inen tanıdığı bir kadın, HG'yi eve davet edip *olumsuz* cevap alınca söylemindeki muhatabının özgürlük alanına yönelik kaçınma bildiren *hiç olmazsa bir gece* ifadesi *olumsuz nezaket*dir. Böylelikle kadın, HG ve karısının herhangi bir gece gelebileceklerini, gelecekleri günü seçmekte serbest olduklarını bildirmektedir. Bunun yanında, kadının davet ederken HG'nin karısını da eyleme dâhil etmesi bir kaçınma stratejisidir:

Tanıdık bir kadın- *Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanım'la oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz. (MŞE-HG: 83)*

HG'nin aynı kadınla olan konuşmada, kendi evlerinde bulunan "besleme kız" hakkında kullandığı eylemin gerçekleşim derecesini bildiren *biraz* belirteci ve söyleminin başkasından aktarıldığını bildiren *+{(y)A} bakılırsa* edatı kaçınmacı tutum bildiren *olumsuz nezaket*dir:

HG- (...) *Bundan da başka, sayın Bayan, Behice şimdi evde yalnız ya! Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar! (MŞE-HG: 84)*

HG ve arkadaşı Tahsin arasında geçen konuşmada, HG'nin yönelttiği eklenti soru (tag question) (...), *ne dersin?* ve anlatacağı şeyi Tahsin'in bildiğini kaçınmacı tutumla iddia eden *Aklında mı?* soru tümcesi *olumsuz nezaket*dir.

HG- (...) *Ama Tahsin, şu fişek fabrikası seni de eskitti, ne dersin? Eskir, yıpranır herif miydin? Aklında mı? Yedikule'de kafaları tutup fenercinin evine düştüktü. Ben gülüm, başımı Sıtkı'nın baldızının dizine koymuş, üstüne sağlık sızmışım. Kibar karıladı, neme lâzım! (MŞE-HG: 86)*

4.2.2. Karamsar Olmak

Brown ve Levinson (1987: 173-175) "karamsar olmak stratejisi, konuşucunun söz ediminin uygunluğuna ilişkin koşulların sağlandığına dair şüpheyi açıkça ifade ederek muhatabın *olumsuz yüzünü düzeltir*" demiştir. Araştırmacılar bunun (bir eklenti soruyla birlikte) *olumsuzluğun*, dilek kipinin ve uzak

olasılık işaretleyicilerinin kullanımı ile sağlandığını belirtmiştir. Araştırmacılara göre dolaylı anlatım tümcelerinin oluşumunda, soru ve kaçınma stratejisiyle birlikte karamsar olma stratejisi önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla söz konusu stratejileri iç içe görmek / kullanmak mümkündür.

HG, kalfaya salataların fiyatını sorarken söyleminde yer alan *ne bileyim* yapısı şüpheyi bildirmektedir:

HG- *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?*

Kalfa- *Verelim bayım!*

HG- *Ver ya, ver ama ne bileyim, bizim keseye uyar mı?* (MŞE-HG: 75)

HG ve Bay Haktartar arasında geçen pazarlıkta HG'nin aşağıdaki sorusu her ne kadar eklenti soru bulundurmaya da bağlamdan satın alabilme açısından şüphe anlamı belirttiği için *olumsuz nezaket* tir:

HG- (...) *Neyse gülüm, bu portakallardan alamayacak mıyız?* (MŞE-HG: 81)

HG ve eskici arasında geçen aşağıdaki konuşmada, HG'nin söyleminin gerçekleşeceğine dair endişe ve şüphesini işaretleyen *mi ki* parçacığı (Ayverdi, 2010: 678), soru bildiren *ha* ünlemi (TS, 2011: 1019), *belki de* belirteci *olumsuz nezaket* bildirmektedir:

HG - Eskici

HG- (...) *Ne ise aslanım, şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim. Şu bizim pabuçlar ne olacak? Öyle kutlu bir günceğiz gelecek mi ki, bizim bayan pabuçları ayağına geçirsin de, şuracıktan tıkr tıkr geçsin! Senin de yedi göbek geçmişine rahmet okusun, ha? Söyle, gülüm tam iki ay oldu.*

Eskici- *Haşmet Bey, bana iki gün izin vermez misin?*

HG- *Gülüm, can sana kurban... Vermeyip de ne halt edeceğiz? Şimdi pabuçları geri istesem, bulması iki gün sürer. Belki de hiç bulunmaz!* (MŞE-HG: 79-80)

4.2.3. Saygı Göstermek

Brown ve Levinson (1987: 178-187), tevazu gösterip muhatabı yüceltmenin, tekil kişi zamiri yerine çoğul kişi zamiri kullanmanın, üstle konuşma biçimlerinin vb. muhataba veya üçüncü kişiye / varlığa (gönderim yapılan kişiye / varlığa, ortamda bulunan(lar)a ve ortama) yönelik saygı bildiren olumsuz nezaket ifadesi taşıyabileceğini belirtmiştir. Bu tür ifadelerde sosyal statü ve güç ön plandadır.

4.2.3.1. Olumsuz Nezaket Bildiren Seslenmeler

Brown ve Levinson (1987: 204), bazı toplumlarda muhataplara adlarıyla seslenmenin kibar bir söylem olmayacağı için (Keenan, 1974'den aktarımla) bu toplumlarda geliştirilen bazı ifade tarzlarının kullanıldığını belirtmiştir. Araştırmacılar Tamil dilinde sadece küçüklere ve statü veya alt tabakaya adlarıyla hitap edilebilirken diğer kişilere akrabalık seslenmeleri veya unvan yerine adıyla seslenmenin küçümseme kodlayacağını ve Tzeltal dilinde akrabalık adları lehine isimlerden kaçınıldığını belirtmiştir. Bu durum Türk kültürü açısından da kısmen benzerdir. Sokak, çarşı, pazar gibi kamusal alanlarda tanıdık, samimi olan / olmayan yaşça büyüklerin küçüklere veya akranların birbirlerine adlarıyla veya *birader*, *kardeş*, *bizim oğlan*, *bizim kız* gibi akrabalık / grup içi üyelik bildiren ifadelerle seslenmeleri olumlu nezaket bildirir. Benzer şekilde yaşça / statü olarak küçüklerin büyüklere veya akranların birbirlerine *efendi(m)*, *beyefendi*, *bayım*, *hanımefendi*, *bayan* gibi sözcüklerle seslenmesi ve aynı şekilde küçüklerin yaşça büyüklere *amca*, *hala*, *teyze*, *dayı*, *abi*, *abla* vb. akrabalık ifadeleriyle seslenmesi olumsuz nezaket gereğidir (bk. Doğru, 2022: 191). Bu hususta Brown ve Levinson'ın "saygı gösterme" ve "sen" zamirinden kaçınma stratejisini (bk. 4.2.5.2. 'Sen' Zamirinden Kaçınmak), HG'nin bir arada kullandığı, tanıdığı kişilere seslenirken birlikte uyguladığı görülmektedir.

4.2.3.1.1. Haşmet Gülkökan'ın Muhataplarına Olumsuz Nezaket Seslenmeleri

4.2.3.1.1.1. Kişi Adı + Akrabalık adı ile Oluşan Seslenme Sözü

i. Fatma Hala

MBTS'de *hala* "Babanın kız kardeşi." olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: 461). Türk kültüründe *hala* sözcüğü genellikle baba tarafındaki yaşça büyük kadınlara seslenme sözcüğü olarak kullanılır. HG yaşlı bir kadına *Fatma Hala* şeklinde seslenerek *olumsuz nezaket* göstermektedir:

HG- *Fatma Hala*, paraları hazırla! Kaput bezini alacağım, kâğıdını getirdiler. Perşembeye hazır. (MŞE-HG: 85)

4.2.3.1.1.2. Sıfat + Unvan ile Oluşan Seslenme Sözü

i. sayın Bayan

MBTS'de *sayın* sözcüğü "Konuşma ve yazışmalarda hitap edilen veya adı geçen kimselerin isimleri başına getirilen saygı sözü, saygıdeğer, muhterem." anlamında kaydedilmiştir (Ayverdi, 2010: 1069). *Bayan* sözcüğünün TS'de birinci anlamı *ad* olarak etiketlenerek "Kadınlara ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü.", dördüncü anlamı *ünlem* olarak etiketlenerek "Kadınlara bir seslenme sözü" biçiminde tanımlanmıştır (TS, 2011: 285). HG, komşusu olan bir kadına *sayın Bayan* biçiminde seslenerek, mesafeyi koruyarak, *olumsuz nezakette* bulunmaktadır:

HG- (...) E, *sayın Bayan* eltiniz de, adamın beş kâğıdını şıp diye alır mı, alır! Bundan da başka, *sayın Bayan*, Behice şimdi evde yalnız ya! (...) (MŞE-HG: 84)

4.2.3.1.1.3. Unvan + Özel Ad / Lakap ile Oluşan Seslenme Sözü

i. Bay Haktartar

TS'de *bay (II)* sözcüğünün birinci anlamı "Erkeklerin ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü." ikinci anlamı "Erkek" olarak tanımlanmaktadır (TS, 2011: 285). HG, bir esnaf ve bir mahallelisine *bay* sözcüğüyle seslenerek *olumsuz nezakette* bulunmaktadır:

HG- *Bay Haktartar!* Gülüm, neredesin?

Haktartar- *Buyurun Haşmet Bey.* (MŞE-HG: 80)

ii. Bay Sabri

HG- *Akşamlar aydın Bay Sabri*, dedi. Unu getirdiler mi, unu?

Bay Sabri- *Getirmediler Haşmet Bey.* (MŞE-HG: 85)

4.2.3.1.1.4. Ünlem + Sıfat + Unvan ile Oluşan Seslenme Sözü

i. aman sayın Bayan

HG, tanıdığı bir kadının otobüsten indiğini gördükten sonra şapkasını çıkartıp onu selamlamak ister fakat eli dolu olduğu için bunu gerçekleştirmez. Bunun üzerine kadına aşağıdaki şekilde seslenerek selam verir. HG, *aman sayın Bayan* seslenişiyle muhatabının olumsuz yüzünü koruyarak / mesafeli davranarak *olumsuz nezakette* bulunmaktadır:

HG- *Aman sayın Bayan*, sizi candan selamlarım. Derin saygılarımı sunarım. Kutlu elinizi sıkamadığıma çok üzülüm. Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir? (MŞE-HG: 83)

Aynı kadına, ilerleyen konuşmada da şu şekilde seslenir:

Tanıdık bir kadın- *Haşmet Bey buyurun, daha erken. İçerde konuşalım.*

HG- *Aman sayın Bayan*, beni çağırmayınız. Güzel yüzünüze duramam, içeri girerim. Girince de sayın eşiniz şimdi çekmeğe başlamış, kafayı da yarım tütsülemiştir. Bana da 'iç' der; ben de dayanmam içerim. İçince de, başkasına yalan, size gerçek sunarım. Sonra da sızarım. (...) (MŞE-HG: 83)

HG, *aman* sözcüğüyle uyarıda bulunup *sayın Bayan* ifadesiyle muhatabın olumsuz yüzünü korumakta ve *olumsuz nezakette* bulunmaktadır.

ii. ah ..... sayın bayan

TS'de *ah* sözcüğü ikinci anlamda *ünlem* olarak etiketlenmiş ve “Sesin tonuna göre pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi vb. duygular anlatan bir söz.” olarak tanımlanmıştır (TS, 2011: 52). HG'nin otobüsten inen tanıdığı bir kadın, HG'ye eşiyile birlikte misafirliğe gelmeleri davetinde bulunur ve HG, kadına şu şekilde cevap verir:

Tanıdık bir kadın- *Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanımla oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz.*

HG- *Ah, nasıl anlatayım sayın Bayan. Behice iyi kadındır, hoş kadındır, gel gelelim pokere oturup da beş kâğıtçığını aldın mı, yaşta kalmış kavaf pabucu gibi yayılır. Bu bakımdan daha modern olamadı. Başu tutar, siniri tutar, dört beş gün de hasta yatar. Ben ondan daha kibar yapıyım. (...)* (MŞE-HG: 83-84)

HG, *ah* ünlemiyle üzüntüsünü yansıtırken *sayın Bayan* seslenişiyile *olumsuz nezakette* bulunmaktadır.

iii. vay sayın bayan

HG, hem komşusu hem de arkadaşı olan Tahsin'le konuşurken evin içerisinde Tahsin'in eşi seslenir ve aralarında şu konuşma geçer:

Tahsin'in karısı- *Haşmet Bey, Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?*

HG- *Vay sayın bayan, siz de mi buradasınız? Sayın eşiniz rakıyı bıraktı ama, daha ayılmadı. Geçmiş günleri anıyorum da ağzı kulaklarına varıyor, Haşmet kulunuza gelince, içmeden sarhoş. Behice böyle diyor.* (MŞE-HG: 86)

HG, *vay* ünlemiyle karşılaşmadan duyduğu memnuniyeti, içtenliği yansıtırken *sayın bayan* seslenişiyile *olumsuz nezakette* bulunmaktadır.

4.2.3.1.2. Muhatapların Haşmet Güllökan'a Olumsuz Nezaket Seslenmeleri

4.2.3.1.2.1. Özel Ad + Unvan ile Oluşan Seslenme Sözü

i. Haşmet Bey

HG ve muhataplarının ilk karşılaşmalarında birbirlerine seslenme biçimleri dikkat çekicidir. HG, bir devlet dairesinde memur (beyaz yakalı) olması dolayısıyla toplum nezdinde itibar sahibidir. HG'nin toplum nezdindeki itibarı *kibar* olarak tanımlanmaktadır. MBTS'de sözcüğün dördüncü anlamı için “Bir toplumun yüksek tabakasına mensup, soylu ve seçkin sınıfına âit kimse veya kimseler.” şeklinde tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010: 678). Bu hususta HG ve esnaf olan Bay Haktartar arasında şu konuşma cereyan eder:

Haktartar- (...)Bizim müşterimiz kibar müşteri.

HG- *Elmasım bu kibar müşteriler içinde ben de var mıyım?*

Haktartar- *Varsın ya! Bugüne bugün sen de bir masa başında oturuyorsun. Sana da Devletten bir iş vermişler. İstersen herifleri karşına diker, iki gün oynatırsın.*

HG- *Doğru şekerim. Biraz paramız kıtça ama, kibarlığımız var ya!*

Haktartar- *Paran kıtsa itibarın sağ olsun.* (MŞE-HG: 81)

Bu saygıdan / itibardan dolayı olacak ki muhatapların çoğu ilk karşılaşmalarında, HG'ye genellikle *Haşmet Bey* diye seslenerek *olumsuz nezakette* bulunmaktadır. Muhataplar HG'ye saygılı davranarak olumsuz yüzünü korumaktadırlar:

HG- *Gülüm bizim ciğer?*

Sakatatçı- *Hazır, Haşmet Bey.* (MŞE-HG: 74)

HG- *Vay gülüm, nereden bu geliş?*

Tanıdık bir arkadaşı- Haşmet Bey, *sen Doktor Vasfi Bey'in evini biliyor musun?* (MŞE-HG: 76)

HG- *Günaydın eskici başı! Bizim bayanın ayakkabıları için bir diyeceğin var mı?*

Eskici- Haşmet Bey, *Bey'im, der, bak şu hâlime!* (...) (MŞE-HG: 79)

HG- *Bay Haktartar! Gülüm, neredesin?*

Haktartar- *Buyurun Haşmet Bey.* (MŞE-HG: 80)

HG- *Akşamlar aydın Bay Sabri, dedi. Unu getirdiler mi, unu?*

Bay Sabri- *Getirmediler Haşmet Bey.* (MŞE-HG: 85)

HG- *Fatma Hala, paraları hazırla! Kaput bezini alacağım, kağıdını getirdiler. Perşembeye hazır.*

Fatma Hala- *A, eksik olma Haşmet Bey.* (...)

(...)

Tahsin- Haşmet Bey, *günahımı alma.* (MŞE-HG: 85)

Tahsinin karısı- Haşmet Bey, *Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?* (MŞE-HG: 86)

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklüklerinden tanırım; iyidirler hoşurlar ama, pek iştiracıdırlar.*

Karısı- *Bitir artık Haşmet Bey, dedi, bu senin hâlin ne olacak? Bu ne kadar lakırdı? Rahatsız olacaksın.* (MŞE-HG: 86-87)

4.2.3.2. Üçüncü Kişiyne Olumsuz Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

4.2.3.2.1. Haşmet Güllökan'ın Üçüncü Kişilere Olumsuz Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

Unvan, saygı, akrabalık vb. bildiren gönderimler adı geçenin kişiliğine saygıyı mesafe koyarak ve samimiyeti ortadan kaldırarak yansıttığı için HG'nin *Necibe Kadın, Fethiye'nin kaynanası, Sıtkı'nın baldızı, Vasfi Bey, Hüseyin Bey, İsmail Bey, Sayın eşiniz, Necibe Hala* gibi ifadeleri olumsuz nezaket olarak değerlendirilebilir.

HG- *Hangi Vasfi Bey, gülüm? Ne var, hastan mı var?* (MŞE-HG: 76)

Yabancı bir kişi- (...) *Sen Hüseyin Bey'e bir ev adresi vermeyecek miydin?*

HG- Hüseyin Bey *de kim oluyor?*

HG- *Onun arkasındaki sarı evde, iki oda var. İsmail Bey'in evi. Çal kapısını sor. Oldu mu işin?* (MŞE-HG: 82)

HG- (...) *Ben gülüm, başımı Sıtkı'nın baldızının dizine koymuş, üstüne sağlık sızmışım. Kibar karılardı, neme lâzım!*

(...)

Tahsinin karısı- Haşmet Bey, *Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?*

HG- *Vay sayın bayan, siz de mi buradasınız? Sayın eşiniz rakıyı bıraktı ama, daha ayılmadı.* (...) (MŞE-HG: 86)

HG- *Aman sayın Bayan, sizi candan selamlarım. Derin saygılarımı sunarım. Kutlu elinizi sıkamadığıma çok üzüldüm. Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?*

HG- (...) *Mahallemizde, tanırırsınız, bir Necibe Kadın, bir de Fethiye'nin kaynanasından başka hiç o kaba sözleri söyleyen yok! Ah, neydi o eski konuşmamız.*

HG- (...) *Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar!* (MŞE-HG: 83-84)

4.2.3.2.2. Muhatapların Üçüncü Kişilere Olumsuz Nezaket İfadeleri / Gönderimleri

Muhatapların HG ile olan konuşmalarında, üçüncü kişiler için kullandığı *Doktor Vasfi Bey, Hüseyin Bey, Behice Hanım* gönderimleri *olumsuz nezakettir*:

Tanıdık bir arkadaşı- *Haşmet Bey, sen Doktor Vasfi Bey'in evini biliyor musun?* (MŞE-HG: 76)

HG- *Nasıl ev adresi? Yanlış bir şey olacak!*

Yabancı bir kişi- *Yanlış değil, benim yanımda söylemedin mi? Sen Hüseyin Bey'e bir ev adresi vermeyecek miydin?*

HG- *Hüseyin Bey de kim oluyor?*

Yabancı bir kişi- *Hüseyin Bey yok mu, topal. Belediye'de?*

HG- *Ha, Hulki...* (MŞE-HG: 82)

HG'nin otobüsten inen tanıdığı bir kadın, HG'yi eve davet edip olumsuz cevap alınca HG'nin karısına *Behice Hanım* şeklinde gönderim yapıp *olumsuz nezakette* bulunmuştur:

Tanıdık bir kadın- *Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanım'la oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz.* (MŞE-HG: 83)

4.2.3.3. Sen Dili Yerine Siz Dili Kullanılması

HG ve otobüsten inen tanıdığı bir kadın ile HG ve Tahsin'in karısı arasında karşılıklı *siz* dilinin kullanılması *olumsuz nezakettir*:

HG- *Aman sayın Bayan, sizi candan selamlarım. Derin saygılarımı sunarım. Kutlu elinizi sıkamadığıma çok üzüldüm. Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?* (MŞE-HG: 83)

Tanıdık bir kadın- *Evdedir, dedi, buyurmaz mısınız? Bir kahvemizi alırsınız?* (MŞE-HG: 83)

Tahsinin karısı- *Haşmet Bey, Tahsin bıraktı, siz mi başladınız?*

HG- *Vay sayın bayan, siz de mi buradasınız? Sayın eşiniz rakıyı bıraktı ama, daha ayılmadı. (...)* (MŞE-HG: 86)

4.2.3.4. Tevazu Göstererek Kendini Alçaltıp Muhatabı Yüceltmek

Türkçede *bendeniz, köleniz* ve *kulunuz* sözcükleri tevazu göstererek ben zamiri yerine kullanılan sözcüklerdir (TS, 2011). HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadın ve Tahsin'in karısıyla konuşmalarında *kulunuz* sözcüğünü kullanarak alçak gönüllülük gösterip muhatabını yüceltmektedir. TS'de *kulunuz* "Alçak gönüllülük göstermiş olmak için ben zamiri yerine kullanılan bir söz." (TS, 2011: 1518) olarak kaydedilmiştir:

HG- (...) *İyisi mi, herkesin namusu yerinde iken ve yüzünün suları da yerlere dökülmeden Gülökan kulunuz evine gitsin.* (MŞE-HG: 83)

HG- (...) *Haşmet kulunuza gelince, içmeden sarhoş. Behice böyle diyor.* (MŞE-HG: 86)

HG ve eskici arasındaki konuşmada, eskici HG'ye *Haşmet Bey* diye seslenerek mesafeyi / saygıyı koruyup *olumsuz nezakette* bulunmuş, hemen ardından *Bey'im* seslenişiyile tevazu gösterip muhatabını yüceltmiştir:

HG- *Günaydın eskici başı! Bizim bayanın ayakkapları için bir diyeceğin var mı?*

Eskici- *Haşmet Bey, Bey'im, der, bak şu hâlime!. Sabahleyin dükkândan çıktım, daha şimdi geliyorum. Sor, çıraktan. (...)* (MŞE-HG: 79)

HG, karısının kendisine yönelik eleştirisi / sitemi karşısında karısına iltifatta bulunurken söyleminde *Kul olsun sana Haşmet!* sözcesine yer vermekle tevazu gösterip muhatabını yüceltmıştır:

HG'nin karısı- *Bitir artık Haşmet Bey, dedi, bu senin hâlin ne olacak? Bu ne kadar lakırdı? Rahatsız olacaksın.*

HG- *Kul olsun sana Haşmet! Tanrım övmüş yaratmış! Kadın değil, pırlanta kırığı... İki çocuk anası oldu, yanağının alı solmadı.* (MŞE-HG: 87)

4.2.4. Özür Dilemek

Brown ve Levinson (1987: 187-190), konuşucunun yüz tehdit eden eylem gerçekleştirdiği için özür dileyerek muhatabın olumsuz yüzünü etkilemedeki isteksizliğini belirtip çatışmayı kısmen düzeltebileceğini söylemiştir. Araştırmacılara göre bir yüz tehdit eden eylem için isteksizlik ve pişmanlığı belirtmenin dört yolu vardır: *çatışmayı kabul etmek, isteksizliği belirtmek, karşı konulmaz sebepler vermek, af dilemek.*

HG'nin otobüsten inen tanıdığı bir kadına, karısı (Behice) ile misafirlğe niçin gelemeyeceklerini anlattığı söyleminin sonunda kullandığı aşağıdaki ifade, muhatabının vaktini aldığı belirten bir özür olarak değerlendirilebilir:

HG- (...) *Neyse gülüm; sizi de ayakta kodum. Kutlu yüzünüzü bu kadarlık olsun görmüş oldum. Sayın eşinize derin saygılarımı sunarım.* (MŞE-HG: 84)

4.2.5. Muhatabı ve Konuşucuyu Kişiliksizleştirmek

Brown ve Levinson (1987: 190), yüz tehdit eden eylemi konuşucu yapmamış gibi veya söz konusu hususun sadece muhatapla ilgili olmadığını ifade etmenin konuşucunun muhatabı etkilemek istemediğini belirten bir strateji olduğunu söylemiştir. Kısacası, özneyi belirsizleştirerek konuşucu muhatabın olumsuz yüzüne saygı gösterebilir.

4.2.5.1. Ben ve Sen Dilinin Çoğul Kullanımı

Brown ve Levinson (1987: 198-199), *siz dilinin* muhatabı tam anlamıyla işaret etmediği için muhataba konuşucunun söylemini paydaş(lar)ından ziyade kendisi için yorumlama olanağı sunduğunu belirtir. Araştırmacılara göre bu tür kullanımlar muhatap tarafından saygıya layık görülme olarak algılanır.

Brown ve Levinson (1987: 199), akrabalık temelli toplumlarda ya da bir bireyin sosyal statüsünün temelde grup üyeliğiyle ilişkili olduğu toplumlarda bireylere güçsüz bireyler olarak değil de bir grubun temsilcisi olarak muamele etmenin sosyal konumlarından ve gruplarından aldığı desteğe atıfta bulunmak olacağını belirtmiştir. Araştırmacılara göre, bu tür toplumlarda bireyler grubun birer temsilcisidir. Bu yüzden *ben dili* yerine *biz dili* ve *sen dili* yerine *siz dili* kullanımı saygı, mesafe ve gücün temsili açısından benzer özellik taşır. Araştırmacıların bu görüşüne katılmakla birlikte *biz / siz dili* kullanmanın muhatabı her zaman onurlandırıcı bir özellik taşıyabileceğini belirtmekte yarar vardır. Muhataba yöneltilen eleştirel söylemlerde bu tür kullanımlar gönderim yapılan bireyi görece belirsiz kıldığı için söylemin hedefinde bireyin değil ait olduğu grubun bulunduğunu yansıtan bireyin yüzünü koruyan bir işleve de sahip olabilir.

HG'nin ve kalfanın konuşmalarında *ben* öznesi yerine muhatabı dışlayıcı *biz* öznesini kullanması ve HG'nin salataların fiyatını kayıt dışı nezaket stratejisiyle sorarken *benim kese* yerine *bizim kese* öbeğini kullanması grup içi üyeliğin ön planda tutulduğu Türk kültüründe (Zeyrek, 2001: 44) güç ve aidiyeti yansıtmaya açısından *olumsuz nezakettir*. Konuşucular, *biz dili* kullanarak sosyal açıdan bir grubun üyesi olduklarını, yalnız olmadıklarını kodlayıp *olumsuz nezakette* bulunmaktadır.

HG- *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?*

Kalfa- *Verelim bayım!*

HG- *Ver ya, ver ama ne bileyim, bizim keseye uyar mı?*

Kalfa- *Üçünü otuz yedi otuz paraya veriyoruz.*

HG- *Aman gülüm, bu ne hesap! Kuyumcu musun? Yeşil salata alıyoruz. Bu kadar ince hesap olur mu?*

Bu mübarek ottur.

Kalfa- *Ottur ama, bize para ile veriyorlar.* (MŞE-HG: 75)

HG ve Bay Haktartar arasında geçen konuşmada muhatapların karşılıklı olarak *ben* yerine dışlayıcı *biz* zamirini tümcede fail olarak (*İki günde topu atarız* vb.) ve öbek yapılarında aitlik-iyelik ilişkisiyle (*bizim müşterimiz* vb.) kullanması söylemde özne / üye değiştirimi açısından *olumsuz nezakettir*:

Bay Haktartar- (...) *Biz o senin dediğın malı dükkânımıza sokmuyoruz. Bizim müşterimiz kibar müşteri.*

(...)

HG- *Doğru şekerim. Biraz paramız kıtça ama, kibarlığımız var ya!*

Bay Haktartar- *Paran kıtsa itibarın sağ olsun.*

HG- *Dur aman, bu pek önemli bir söz oldu. Veresiye mi vereceksin yoksa...*

Bay Haktartar- *Biz kim oluyoruz ki veresiye verelim. İki günde topu atarız*

HG- *Ha şöyle... Sözün özünü söyle. Veresiye vereceksin sandım da, yüreğim ağzıma geldi. Kibarlık mibarlık dedin de beni şaşırttın. Bizim kibarlığımıza söz yok ama, veresiye deyince dayanamam. Neyse gülüm, bu portakallardan alamayacak mıyız?*

Bay Haktartar- *Haşmet Bey, başkalarına on ikiye veriyoruz ama, sana onar kuruştan bırakayım.*

HG- *Eksik olma gülüm, almış kadar oldum. İyiliğini de ölünceye kadar unutmam. Şimdilik hoşça kal da, portakallar için başka gün konuşuruz. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, bunlar biraz daha kurursa, köpek kovalamaktan başka işe yaramaz. Ben seni kurtarayım, demiştim.* (MŞE-HG: 81)

Geçim sıkıntısı çektiği için borç arayan tanıdık bir arkadaşı ve HG arasında geçen konuşmada her iki tarafında bazen *ben* yerine *biz* zamirine yer vermesi *olumsuz nezakettir*:

Tanıdık bir arkadaşı- *Bilmem. Veriyormuş. Senin bir tanıdığın var mı? Ondan alalım.*

(...)

HG- *Bizim daire akıntıdır.*

Tanıdık bir arkadaşı- *E, nasıl geçiniyorsun?*

HG- *Bilmem dedim ya, gülüm. Geçiniyorum işte! Mutemetten ödünç alırım. Birinde alacağım vardı, bu ay onu aldım. İşte ne bileyim, geçiniyoruz.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bizim hanım çalışır, ben çalışırım, evimiz de kira değil, biz geçinemiyoruz.* (MŞE-HG: 76-77)

HG ve yolda karşılaştığı gözlükçüye giden arkadaşı arasında geçen konuşmada *ben* yerine dışlayıcı *biz* zamirinin kullanılması *olumsuz nezakettir*.

Arkadaşı- *Şuraya gözlükçüye kadar gidiyorum. Bizim kızın gözlüğü kırılmış. İstersen dön. Beş dakikalık işim var. Sonra birlikte gideriz.*

(...)

Arkadaşı- *Yahu, dedi ne diyorsun, kavgaya biz de girişiyor muyuz?*

(...)

HG- *Eh, öyle ise dinle: Gülüm, biz de kavgaya gireceğiz. Hem çok sürmez görürsün. Gireceğimizi de anlayınca, herifler tepemize dikilirler!*

Arkadaşı- *Etme yahu...*

HG- *Etmeyi, yapmayı sen onlara anlattırısın. Biz bu gibi şeylerden korkan takımı değiliz. Sen, korkuyor musun?* (MŞE-HG: 77-78)

HG, karısının ayakkabılarını tamir etmesi için eskiciye vereli iki ay olmuş, eskici ise tamir etmemiştir. HG, eskiciye ayakkabıların durumunu ve aldığı cevap karşısında ne zaman tamir edileceğini sorarken *bizim bayan*, *bizim pabuçlar* öbeklerinde muhatabı dışlayıcı “biz” zamirini kullanır. HG’nin bu tutumu *olumsuz nezakettir*. Eskici, HG’den ek süre isteyince HG’nin [-im] > [-iz] değişimini yüz tehdit eden eylemi bir nebze düzeltici özellikte kişiliksizleştirme olarak değerlendirilebilir. Ayrıca *Belki de hiç bulamazsın*. yerine edilgen yapıda faili (muhatabı) belirsizleştirme de kişiliksizleştirme açısından *olumsuz nezakettir*:

HG- *Günaydın eskici başı! Bizim bayanın ayakkabıları için bir diyeceğin var mı?*

(...)

HG- (...) *Ne ise aslanım, şimdi bu lakırdıları bırakalım da, sözümüzün özüne gelelim. Şu bizim pabuçlar ne olacak? Öyle kutlu bir günceğiz gelecek mi ki, bizim bayan pabuçları ayağına geçirsin de şuracıktan tıkr tıkr geçsin!* (...)

Eskici- *Haşmet Bey, bana iki gün izin vermez misin?*

HG- *Gülüm, can sana kurban... Vermeyip de ne halt edeceğiz. Şimdi pabuçları geri istesem, bulması iki gün sürer. Belki de hiç bulunmaz!* (MŞE-HG: 79-80)

HG, otobüsten inen tanıdık bir kadınla konuşurken muhatabını dışlayıcı *biz dili* kullanarak kendilerinin de muhatabının statüsüne yükseldiğini *olumsuz nezaket* stratejisiyle söylemektedir:

HG- *Ah, kurban olayım! Ne de güzel!... Çok şükür bizim Behice de öğrendi. Artık evimizde hiç yiyelim, içelim diyen kalmadı. Çay aldık, kahve aldık, su aldık, yemek aldık, rakı aldık diyoruz. Mahallemizde, tanırınız, bir Necibe Kadın, bir de Fethiye'nin kaynanasından başka hiç o kaba sözleri söyleyen yok! Ah, neydi o eski konuşmamız. Cebecimiz de Yenişehir gibi oldu! Geriliği...* (MŞE-HG: 83)

4.2.5.2. ‘Sen’ Zamirinden Kaçınmak

4.2.5.2.1. Haşmet Gülkokan’ın Muhataplarına Seslenmeleri

Söz konusu örnekler için “4.2.3.1.1. Haşmet Gülkokan’ın Muhataplarına Olumsuz Nezaket Seslenmeleri” başlığına bakınız.

4.2.5.2.2. Muhatapların Haşmet Gülkokan’a Seslenmeleri

Brown ve Levinson (1987: 203), selamlama ya da dikkat çekici ifadede (attention-getting phrase) ‘sen’ zamirinin kabalığından kaçınmak gerektiğini ifade etmekte ve “sen” zamiri yerine seslenme ifadelerinin kullanımını *olumsuz nezaket* olarak değerlendirmektedir:

i. adam

HG’ye, yolda karşılaştığı arkadaşı birlikte saatçiye gitme önerisinde bulunur. HG, geç kalma endişesini dile getirince arkadaşı HG’ye *adam* diye seslenir. Arkadaş arasında bir seslenme olduğu için kaba bir tabir değildir. HG’nin arkadaşının vurgulamak istediği bir husus için *sen* şeklinde seslenmeyip *adam* diye seslenmesi *olumsuz nezaket* olarak değerlendirilebilir:

HG- *Geç kalmaz mıyız, şekerim.*

Bir arkadaşı- *Adam, yeni evli değilsin ya!* (MŞE-HG: 77)

ii. bayım

Türk kültüründe tercih edilmeyen bir seslenme sözcüğüdür. HG’nin kalfaya bazı şeyler almak istediğini belirtmesi üzerine kalfa HG’ye *bayım* şeklinde hitap etmiş ve *olumsuz nezakette* bulunmuştur.

HG- *Gülüm, salata malata alabilir miyiz?*

Kalfa- *Verelim bayım!* (MŞE-HG: 75)

iii. *Bey'im*

HG ve eskici arasındaki konuşmada, eskici HG'ye *Haşmet Bey* diye seslenip mesafeyi / saygıyı koruyarak *olumsuz nezakette* bulunmuş, hemen ardından içinde bulunduğu duruma dikkat çekmek için *Bey'im* seslenişiyile bir yandan tevazu gösterip muhatabını yüceltirken diğer yandan “sen” zamirinden kaçınmıştır:

HG- *Günaydın eskici başı! Bizim bayanın ayakkapları için bir diyeceğin var mı?*

Eskic- *Hasmet Bey, Bey'im, der, bak şu hâlime!. Sabahleyin dükkândan çıktım, daha. şimdi geliyorum. Sor, çıraktan. (...)* (MŞE-HG: 79)

iv. *canım*

MBTS'de iyelik ekinin kalıplaşmasıyla *ünlem* olarak etiketlenen sözcüğün birinci anlamı “Hoşnutsuzluk ve can sikkınlığı ifade eder.”, ikinci anlamı “Kendi canım gibi sevdiğim, dostum, azizim’ anlamında sevgi sözü olarak kullanılır.” ve üçüncü anlamı *sıfat* olarak etiketlenerek “Çok güzel, çok kıymetli (kimse veya şey) [Bu anlamda ilk hece biraz uzun söylenir.] biçiminde verilmiştir (Ayverdi, 2010: 182-183). Sözcük, “hoşnutsuzluk ve can sikkınlığı” ifadelerinde ‘sen’ zamirinden kaçınma olanağı sağlamakta ve muhataba yöneltile eleştiri, sitem, hoşnutsuzluk vb. ifadeleri yumuşatmaktadır.

HG'nin otobüsten inen tanıdığı bir kadın, onu eve davet edip *olumsuz* cevap alınca HG'ye *canım* şeklinde hitap eder ve teklifini başka bir tarih için yinelerken eleştiride / sitemde bulunur. Kadın, *canım* seslenme sözcüğüyle söylemindeki eleştiri / sitemi yumuşatarak -‘sen’ zamirinden kaçınarak- *olumsuz nezakette* bulunur:

Tanıdık bir kadın- *Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanım'la oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz.* (MŞE-HG: 83)

HG, Tahsin ve Tahsin'in kaynanasının bulunduğu bir ortamda Tahsin'le hatıralarını anlatır. Bu durumda Tahsin, HG'ye yüz tehdit edici söylemde bulunurken yumuşatıcı işlevli *olumsuz nezaket* bildiren *canım* seslenme sözcüğünü kullanır:

Tahsin- *Canım burada bu laflar edilir mi? Sen bunadın mı?* (MŞE-HG: 86)

v. *efendim*

MBTS'de *ünlem* olarak etiketlenen sözcüğün üçüncü anlamı için “Saygı, nezâket ve sevgi ifadesi olarak kullanılır.” tanımlaması yapılmıştır (Ayverdi, 2010: 324). HG, daha önce kendisine ev kiralamak için adres soran yabancı bir kişiyi yanında kendisi gibi bir kişiyle birlikte görür. Munatapları, HG'den “*hava parası için...*” kendilerine yardım etmelerini söylerler ve aralarında şu konuşma geçer:

HG- *Bana bak şekerim, sen ortağına selam söyle. Haşmet Güllökan yaş yere yatmaya tövbeli imiş de, emi!*

Yabancı kişilerder biri- *Efendim, bunda ne var! ...*

HG- *Ne olduğunu ben ne bileyim, gülüm! (...)* (MŞE-HG: 84)

HG'ye daha önce *sen* diye hitap eden adamların HG'nin çıkışmasıyla *efendim* diye hitap etmesi *olumsuz nezaket* olarak değerlendirilebilir.

4.2.6. Yüz Tehdit Eden Eylemi Genel Bir Kural Olarak Belirtmek

Brown ve Levinson (1987: 206), yüz tehdit eden eylemi genel sosyal kural, düzenleme veya yükümlülük olarak ifade etmenin muhatabı baskı altına almak istenmediğinin bir göstergesi olabileceğini belirtmiştir. HG, uzun süredir ayakkabıları tamir etmeyen eskiciye ne zaman tamir edeceği hususunda baskı yaparken eskicinin iki gün sonraya söz vermesi üzerine *Perşembe çıkıp gelirim. yerine söylediği Perşembe tez gelir. sözcüsü olumsuz nezakettir.* Böylelikle failden kaçınarak (bk. Brown ve Levinson, 1987: 206) yüz tehdit eden eylemi genel bir kural olarak dile getirmiştir:

Eskici- *Sen hiç merak etme. Yarın ne? Salı. Perşembe gel, pabuçlar hazır!*

HG- *Aman eskici başı, düşün de söz ver. Perşembe tez gelir. Buraya gelince çamurlaşırim.* (MŞE-HG: 80)

4.2.7. Adlaşma

Brown ve Levinson (1987: 207-209), adlarla dolu bir ifadenin sezgisel olarak faili yapmak, hissetmek veya bir şey olmaktan uzaklaştırdığını belirterek adlaşmanın yüz tehdit eden eylemleri yumuşatan bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir.

Bundan hareketle, HG'nin Tahsin ve Tahsin'in karısıyla konuşurken evlerinden çıkıp gelen karısını görünce Tahsin ve karısı hakkında *Pek iftira atarlar.* eylem tümcesi yerine *Pek iftiracıdırlar.* ad tümcesini kullanması "yüklemin failin bir parçası olması yerine failin eylemin bir parçası" (Brown ve Levinson, 1987: 208) olduğunu yansıtan ve yüz tehdit eden eylemi yumuşatan *olumsuz nezakettir.*

HG- *Aman sayın eşim, dedi, boş bulunup sakın bu Tahsin ile bayanın söylediklerine inanma, bunları ben küçüklüklerinden tanırım; iyidirler hoşurlar ama, pek iftiracıdırlar.* (MŞE-HG: 86)

4.2.8. Borçlu Olarak veya Muhatabın Borçlu Olmadığını Belirterek Kayıtlara Geçmek

Brown ve Levinson (1987: 210), konuşucunun muhataba minnettarlığını veya muhatabının kendisine herhangi bir minnettarlığı / borcu bulunmadığını belirterek yüz tehdit eden eylemleri yumuşatabileceğini belirtmiştir. HG ve Bay Haktartar arasında portakallar için yapılan pazarlıkta HG istediği uygun fiyatı alamayınca muhatabına yönelik dile getirdiği aşağıdaki söylemi *olumsuz nezakettir:*

HG- (...) *Neyse gülüm, bu portakallardan alamayacak mıyız?*

Bay Haktartar- *Haşmet Bey, başkalarına on ikiye veriyoruz ama, sana onar kuruştan bırakayım.*

HG- *Eksik olma gülüm, almış kadar oldum. İyiliğini de ölünceye kadar unutmam. Şimdilik hoşça kal da, portakallar için başka gün konuşuruz. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, bunlar biraz daha kurursa, köpek kovalamaktan başka işe yaramaz. Ben seni kurtarayım, demiştim.* (MŞE-HG: 81)

4.2.9. Gerekçe Sunmak (Teklif, Öneri, İstek ve Daveti Geri Çevirme)

Muhataba yönelik teklif ve öneriler, muhatabın olumsuz yüzünü tehdit edici eylemlerdir (Brown ve Levinson, 1987: 65-67). Bu tür yüz tehdit edici eylemleri muhataba yumuşatarak olumsuz nezaket stratejileriyle sunmak mümkündür. Aynı şekilde muhatabın kendisine yönelik teklif ve önerileri doğrudan reddedip geri çevirmek yerine bazı gerekçeler sunarak geri çevirmesi muhatabının olumsuz yüzünü önemseydiğini gösteren bir olumsuz nezaket davranışıdır (Yaylagül, 2013: 456). Dile getirilen gerekçe, sadece konuşucunun yararına olması durumunda olumsuz nezaket olarak değerlendirilebilir. Çünkü konuşucu kendi yararını gözetip muhatabın isteğini yerine getirmeyerek muhatabın olumsuz yüzünü göz ardı etmektedir. Bunu önlemek için konuşucunun gerekçe sunması durumun muhatapla ilgili olmadığını gösteren *olumsuz nezaket* stratejisidir. HG ve muhatapları arasındaki karşılıklı konuşmalarda HG'nin muhataplarının teklif, öneri, istek ve davetlerini geri çevirirken çeşitli gerekçeler sunması, muhataplarının saygınlığını önemseydiğini göstermesi adına, *olumsuz nezakettir:*

HG- *İhsan Bey gülüm, çavelyaları boşaltmışsın.*

İhsan Bey- *Çıkıyor, Haşmet Bey. Dere balığı var, almaz mısın?*

HG- *Yayın kafasından çorba, ooooh! Bayılırım! Bilen olmalı da, pişirmeli de, Haşmet de yemeli de sen de karşısına geçip sevretemelisin. Bak ne şeker olur. Yengen bu işlerden çıkmaz. Bize kaba balık ister. Palamuttur, toriktir, sivridir, altıparmaktadır. Tavasını yapar, bolca limonu basınca, biraz da tahin helvası aldın mı, mis! O mübarekler de şimdi çıkmaz oldu. Benim sormam da hani yârenlik olsun, anlarsın ya! Hadi, hoşça kal bakalım!* (MŞE-HG: 75)

İhsan Bey'in önerisini HG'nin kısa bir hikâye oluşturarak, gerekçeler sunarak geri çevirmesi olumsuz nezakettir. HG'nin, öneriyi *Hayır, almam / Yok, istemem* gibi söylemlerle reddetmesi kibar bir davranış olmazdı.

Yolda karşılaştığı tanıdık bir arkadaşı, HG'den *Doktor Vasfi Bey*'in evini kendisine göstermesini ister. HG'nin bu talebi, *Benim işim var, gösteremem.* demek yerine *Gülüm, ben ufak tefek alacağım...* biçiminde dolaylı yoldan gerekçe göstererek reddetmesi ve arkadaşının kendisinin tanıdığı bir kişi varsa ondan borç alma isteğine *Tanıdığım yok.* yerine *Benim tanıdıklarım benim gibidirler. Hiç birinden beş para çıkmaz.* biçiminde yanıt vermesi *olumsuz nezakettir*:

Tanıdık bir arkadaşı- *Gel şu evi bana göster.*

HG- *Gülüm, ben ufak tefek alacağım.*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bırak şimdi ufak tefeği...*

Haşmet Gülökan sürüklenir. Hem gider, hem de konuşurlar. Haşmet sorar:

HG- *Anlat bakayım işin nedir, şekerim?*

Tanıdık bir arkadaşı- *Ödünç para isteyeceğim; Haşmet Bey.*

HG- *Humm! Önemli bir konu! E, isteyeceksin, o da verecek mi?*

Tanıdık bir arkadaşı- *Bilmem. Veriyormuş. Senin bir tanıdığın var mı? Ondan alalım.*

HG- *Benim tanıdıklarım benim gibidirler. Hiç birinden beş para çıkmaz.* (MŞE-HG: 76)

Gözlükçüye giden bir arkadaşı ile sokakta karşılaşılan HG, arkadaşının saatçide *beş dakikalık* işi olduğunu belirtip birlikte gitme teklifinde bulunması üzerine, çok istemese de, teklifi kabul eder. Gözlükçünün tamirin bir saat kadar süreceğini belirtmesi üzerine aralarında aşağıdaki konuşma geçer. Bu konuşmada, HG'nin arkadaşının birlikte bekleme isteğini eşinden çekindiğini belirterek reddetmesi *olumsuz nezakettir*:

Gözlükçü- *Bunun bir saatlik işi var, beklerseniz yaparım.*

Arkadaşı- *Bekleyelim, der.*

HG- *Gülüm, ben şahımı buraya kadar severim. Kafesin kapısını aç da uçayım. Anladın mı? Evdekinden de korkmam dersem, sakın inanma.* (MŞE-HG: 78-79)

HG, otobüsten inen tanıdığı bir kadına selam verip kocasının hâlini hatırlarınca kadın, HG'yi eve davet eder. Kadının davetini, HG'nin doğrudan *Olmaz, giremem.* biçiminde reddetmek yerine gerekçe göstererek ve kısa bir hikâye oluşturarak geri çevirmesi *olumsuz nezakettir*:

HG- (...) *Sayın eşiniz nasıldır? Keyfi yerinde midir?*

Tanıdık bir kadın- *Evdedir, dedi, buyuramaz mısınız? Bir kahvemizi alırsınız!*

(...)

Tanıdık bir kadın- *Haşmet Bey buyurun, daha erken. İçerde konuşalım, dedi.*

HG- *Aman sayın Bayan, beni çağırmayınız. Güzel yüzünüze duramam, içeri girerim. Girince de sayın eşiniz şimdi çekmeğe başlamış, kafayı da yarım tütsülemiştir. Bana da "iç" der; ben da dayanamam içerim. İçince de, başkalarına yalan, size gerçek sulanırım. Sonra da sızarım. Behice de çantadaki ekmekleri alıp çocukları doyurmak için beni aramaya çıkar, benim nerelerde içip sızmaya gönüllü olduğumu da bilir. İlk düşeceği yer burasıdır. Fenersiz yakalanırım. Ara sıra sarhoş numarası yaptığımı öğrendiği için sızdığımı inanıp yakamı bırakırsa, ne âlâ! Bırakmaz. Biz bağırsı çağrıs düşeriz sokaklara. İçimdeki hayırlı düşünceler de içimde kalır. İyisi mi, herkesin namusu yerinde iken ve yüzünün suları da yerlere dökülmeden Gülökan kulunuz evine gitsin.*

Tanıdık bir kadın- *Canım hiç olmazsa bir gece Behice Hanım'la oturmaya gelin. Artık hiç görünmez oldunuz.*

HG- *Ah, nasıl anlatayım sayın Bayan. Behice iyi kadındır, hoş kadındır, gel gelelim pokere oturup da beş kâğıtçığını aldın mı, yaşta kalmış kavaf pabucu gibi yayılır. Bu bakımdan daha modern olamadı.*

Başı tutar, siniri tutar, dört beş gün de hasta yatar. Ben ondan daha kibar yapıyım. Yüreğim sızlasa da sarhoşluğa vurur, belli etmem. E. sayın Bayan eltiniz de, adamın beş kâğıdını şıp diye alır mı, alır! Bundan da başka, sayın Bayan, Behice şimdi evde yalnız ya! Hani bir besleme kızımız vardı ya, işte o, Necibe Hala'nın dediğine bakılırsa, üstünüze sağlık biraz havalanmış, komşu bayanlar eksik olmasınlar, hâlden anlarlar! Hekim kim, başına gelen... Aradılar taradılar, deligöz zıpır bir herif buldular, kızı veresi oldular. Behice de paçaları sıvadı, bunu gelin edecek oldu. Gülüm bu yoklukta düşün, kulunuz kesenin ağzını açtı ama, içi boş çıktı. Behice, el arı düşman gayreti, sandığı sepeti boşalttı. Kızı gelin etti ama, sırtüstü de yattı. Daha kötüsü de, yalnız kaldı. Tanrım, onun eksikliğini bizlere göstermesin. Ben bu kadar güler yüzle çamaşır yıkayan kadın görmedim. Kaynanam da yıkar ama, iki günde "çamaşır ertesi" olur, yatar. Suratından düşen de bin parça olur. İyice cangalaboz olmadıkça Tanrım Behice kulunun canını almasın. Neyse gülüm, sizi de ayakta kodum. Kutlu yüzünüzü bu kadarcık olsun görmüş oldum. Sayın eşinize derin saygılarımı sunarım. (MŞE-HG: 83-84)

Sonuç

1. Nezaket kuramı bağlamında Brown ve Levinson'ın sunduğu nezaket stratejileri *Haşmet Gülkökan* adlı hikâyeden hareketle örneklendirilebilmektedir. İncelediğimiz eserde tespit edilen nezaket stratejileri şu şekildedir:

1.	Muhatap ile ilgilenmek ve farkındalıkta bulunmak	√
2.	Abartmak	-
3.	Muhataba olan ilgiyi yoğunlaştırmak	√
4.	Grup içi kimlik işaretleyicileri kullanmak	√
5.	Uzlaşma aramak	√
6.	Uzlaşmazlıktan kaçınmak	√
7.	Ortak zemini varsaymak / ileri sürmek / iddia etmek	√
8.	Şaka etmek	√
9.	Konuşucunun muhatabının istekleriyle ilgili bilgisini ve endişesini ileri sürmek / varsaymak	√
10.	Teklif ve vaatte bulunmak	√
11.	İyimser olmak	-
12.	Aktiviteye hem konuşucuyu hem de muhatabı dâhil etmek	√
13.	Gerekçeler Sunmak ya da İstemek	√
14.	Karşılıklı çıkarı varsaymak veya iddia etmek	-
15.	Muhataba hediyeler vermek	√

Tablo 2. Olumlu Nezaket Stratejileri

1.	Dolaylı olmak	√
2.	Soru ve kaçınmacı ögeler kullanmak	√
3.	Karamsar olmak	√

4.	Yükümlülüğü azaltmak	-
5.	Saygı göstermek	√
6.	Özür dilemek	√
7.	Muhatap ve konuşucuyu kişiliksizleştirmek	√
8.	Yüz tehdit eden eylemi genel bir kural olarak belirtmek	√
9.	Adlaşma	√
10.	Borçlu olarak veya muhatapın borçlu olmadığını belirterek kayıtlara geçmek	√

Tablo 3. Olumsuz Nezaket Stratejileri

Tablolarda belirtilen stratejiler dışında HG, muhataplarının teklif, öneri, istek ve davetlerini doğrudan reddetmek yerine bazı gerekçeler sunarak dolaylı yoldan reddetmektedir. HG'nin bu davranışı muhatapının olumsuz yüzüne, kişiliğine yönelik bir nezaket stratejisidir. Bu yüzden bu tarz davranışlar *gerekçe sunmak* başlığı altında ele alınabilir.

2. Bir toplumun temel yapısını oluşturan kültürel değerler toplumdan topluma farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte iletişimin doğası gereği ortaya çıkan nezaket olgusu da farklılık gösterebilmektedir. Ancak incelediğimiz hikâyenin ana karakteri *Haşmet Gülökan* örneklemeden anlaşıldığı üzere farklı kültürlerin nezaket olgusunda birebir olmasa bile kesişmelerin ya da örtüşmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu da Brown ve Levinson (1987), tarafından geliştirilen nezaket stratejilerinin Türk bireyler tarafından da kullanıldığını göstermekte ve nezaketin “evrensel bir olgu” olduğu savını desteklemektedir.

Kaynaklar

- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- BROWN, P. ve Levinson, S. C. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DEMİRBAŞ, M. (2017). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Seslenme Sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- DOĞRU, F. (2014). “Türkçe Buyrum Tümcelerinde Kibarlık / Kabalık”, *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri Uludağ Üniversitesi 4-7 Aralık 2013*. (Ed.: Hatice Şahin ve İbrahim Karahancı), 651-669, C. I, Bursa.
- DOĞRU, F. (2018). “Seslenme Sözlüğü ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, 135-150.
- DOĞRU, F. (2022). *Türkiye Türkçesinde Yer Tutucular*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ESENDAL, M. Ş. (1983). “Haşmet Gülökan”. *Mendil Altında*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- FRASER, B. (1990). “Perspectives on Politeness”. *Journal of Pragmatics*, Vol. 14, 219-236.
- HUANG, Y. (2007), *Pragmatics*, New York: Oxford University Press.
- İMAMOVA, H. (2020). “Türkiye Türkçesinde Onay Anlatan Cümlelerde Nezaket İfadesi”. *Dil Araştırmaları*, C. 14, S. 27, 101-110.
- KANSU-YETKİNER, N. (2008). “İncelik Kuramı ve Yüz Olgusu Bağlamında Çeviri Çalışmalarında İşlevsel-Edimbilimsel Eleştiri Yöntemi Uygulaması”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, C. 19, 31-50.
- LEECH, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- ONURSAL AYIRIR, İ. (2020). “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözlükler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme”. *Millî Folklor*, C. 16, S. 126, 86-98.

- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UTKU, Ö. ve ÇETİN KÖROĞLU, Z. (2020). “Politeness and Style Differences in The Turkish Language: The Case of Pre-service English Language Teachers”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 89-105.
- YAYLAGÜL, Ö. (2013). “Kutadgu Bilig’deki Edimsöz Edimleri”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yarmakan-Semih Tezcan’a Armağan*, C. 13, 443-472.
- YOLDAŞEV, A. A. (2012). “Türk Dillerinde Sesleniş Sözcükleri”. (Çev.: Bahar Güneş), *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, 441-446.
- ZEYREK, D. (2001). “Politeness in Turkish and its linguistic manifestations: A sociocultural Perspective”. *Linguistic Politeness Across Boundaries The case of Greek and Turkish*. (edited by Arin Bayraktaroğlu ve Maria Sifianou), 43-73, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.